

Úvod do kulturní a sociální antropologie

František Burda

Tato e-kniha vznikla v rámci realizace projektu
Strategický rozvoj Univerzity Hradec Králové,
reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002427.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Recenzent: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Tento text slouží jako učební pomůcka studentům Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové.

ISBN 978-80-7435-879-1 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Základní informace o předmětu

Vyučující: ThLic. František Burda, Ph.D.

Kontakt: frantisek.burda@uhk.cz

Hodinová dotace přímé výuky: 24 hodin

Hodinová dotace e-learningu: 24 hodin

Pravidla komunikace s vyučujícím: prostřednictvím e-mailové korespondence a korespondence v Moodle.

Představení předmětu

Předmět poskytuje základní seznámení s kulturní a sociální antropologií, s historií jejího vzniku, s jejími metodami a s hlavními oblastmi jejího zájmu. Na tomto základě má zprostředkovat poznání kultury jako projevu specificky lidské činnosti, která člověku zpřístupňuje svět, poskytuje mu orientaci a uspořádává jeho život. Ukazuje, že člověk se prostřednictvím kultury uskutečňuje jako sociální bytost, která si vymezuje svou vlastní identitu v rámci široké škály vztahů od základních rodinných vazeb až po velmi složité sociální systémy. Předmět dále seznamuje s tím, že všechny kulturní jevy jsou podmíněné a že se odvíjejí od mnoha různých faktorů a existují ve vzájemné interakci. Studenti budou informace získané z přednášek a kolokvií následně prohlubovat samostudiem z doporučené literatury.

Provázanost s ostatními předměty

Kulturní a sociální antropologie práva vytváří součást páteře architektonické stavby oboru multikulturní komunikace. Vytváří tak základ pro další předměty jako je např. antropologie práva, antropologie rodiny, ale také pro studium fenoménu náboženství, kultury aj., které budou studovány v dalších předmětech, které se těmito fenomény v rámci oboru zabývají.

Cíle předmětu

Student získá elementární přehled v oblasti kulturní a sociální antropologie. Na jeho základě pak bude umět dát do souvislosti společenské jevy a události, bude je umět analyzovat.

Osnova předmětu

1. Předmět, metody a základní pojmy oboru kult. a soc. antropologie
2. Přirozenost versus výchova
3. Problém kultury
4. Kultura a jazyk
5. Být člověkem
6. Společnost a systém
7. Status a role
8. Manželství a rodina
9. Příbuzenské systémy
10. Ekologie a hospodářství
11. Řád a autorita
12. Antropologie náboženství

Literatura

- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999.
ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008.
BUDIL, I. T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha, Triton 2003.
SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004.
SOUKUP, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha, Portál 2004.
SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009.
VODÁKOVÁ, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Slon 2000.
COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996.
GIRARD, R.: *O původu kultury. Hovory s Pierpaolem Antonellem a s Jořem Cezarem de Castro Rocha*, Brno, Centrum pro demokracie a kultury 2008.
GIRARD, R.: *Violence and Sacred*, Baltimore: John Hopkins University Press 1992.
GIRARD, R.: **Generative Scapegoating** in: Robert HAMERTON-KELLY (ed.): *Violent Origins*, Stanford: Stanford University Press 1987.
CALDARARO, N. L.: *The Psychic Unity of Mankind: The Origins of Anthropology, the Anti-Slavery Movement, Cultural Relativism and Man's*

- '*Unique*' *Nature* (June 6, 2011). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1858882> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1858882>.
- MÉTRAUX, A.: *Religions et magies indiennes d'Amérique du Sud*, Paris 1967.
- BENEDICTOVÁ, R.: *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999.
- STEWART, E. C.: *American cultural patterns: a cross-cultural perspective*. Boston: Intercultural Press, 1991.
- CHOMSKY, N.: *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press 1965.
- GANS E.: *The Little Bang. The Origin of Language. A Format Theory of Representation*, Berkeley: University of California Press 1981.
- GARCIA, O.; PELTZ R.; SCHOFFMAN H. (eds.): *Language Loyalty, Continuity and Change. Joshua A. Fishman's Contributions to International Sociolinguistics*, Clevedon: Multilingual Matters 2006.
- DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002.
- MALINOWSKI, B.: *Vědecká teorie kultury*, Brno: Krajské kulturní středisko 1968.
- CAPLAN, P.: *The Cultural Construction of Sexuality*, London – New York, Tavistock 1987.
- MEADOVÁ, M.: *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*, Praha, SLON 2010.
- NAGEL, J.: *Race, ethnicity, and sexuality: intimate intersections, forbidden frontiers*. Oxford University Press 2003.
- LYONS, A. P., ed. a LYONS, H. D., ed.: *Sexualities in anthropology: a reader*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.
- BOURDIEU, P.: *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum 2000.
- FOUCAULT, M.: *Subjekt a moc*. In: *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann a synové 2003.
- JAMES, W.: *Druhy náboženské zkušenosti*, Praha 1930.

Koncepce distanční pomůcky

Distanční pomůcka kopíruje témata okruhů ze sylabu. Každé téma je uvedeno přednáškou, která poskytne studentům vhled do problematiky. Každý z okruhů je v distanční pomůcce uveden stručnou charakteristikou, cíli a klíčovými slovy. Stěžejní část pak tvoří odkazy na podklady pro další studium, sestávající se převážně z internetových odkazů. Následuje literatura ke studiu, na jejímž základě pak studenti vypracovávají zadané úkoly.

Metodologie práce s distanční pomůckou: Pomůcka je určena k samostudiu, může být chápána také jako samostatný studijní materiál, nicméně vyžaduje vlastní samostatnou práci s doporučenou literaturou. Jednotlivé otázky předmětu budou studentům prezentovány přehledově v rámci přednášek, při domácí práci bude student prohlubovat jednotlivá témata na základě důkladného studia distanční pomůcky, čímž si zopakuje přehledově vyloženou látku z přednášek, ale také ji bude moci porozumět v konkrétním kontextu.

Zadávání a kontrola dílčích úkolů

Komunikace mezi pedagogem a studenty, tedy zadávání a ověřování samostudia, probíhá prostřednictvím elektronické pošty.

Na vypracování a odeslání každé z úloh zpět vyučujícímu má student 1 týden. Kontrola a vyrozumění studenta o výsledku je provedena obratem. S harmonogramem jsou studenti seznámeni na počátku semestru v úvodní hodině spolu s podmínkami zápočtu a zkoušky.

Požadavky na ukončení předmětu

Zápočet je studentovi udělen na základě 95% úspěšnosti při plnění zadaných úloh a vypracování písemných prací dle zadaných požadavků.

Zkouška probíhá ústní formou a je postavena na ověření znalostí výše uvedených okruhů a zadané literatury.

Obsah

1	Předmět, metody a základní pojmy oboru kulturní a sociální antropologie	8
2	Přirozenost versus výchova	14
3	Problém kultury	20
4	Kultura a jazyk.....	25
5	Být člověkem	30
6	Společnost a systém	35
7	Status a role.....	41
8	Manželství a rodina.....	47
9	Příbuzenské systémy	53
10	Ekologie a hospodářství.....	61
11	Řád a autorita	68
12	Antropologie náboženství	76

Význam ikon v textu

Cíle

Na začátku každé kapitoly je uveden seznam cílů.

Časová náročnost

Udává, kolik času budete přibližně potřebovat k nastudování kapitoly.

Pojmy k zapamatování

Seznam důležitých pojmů a hlavních bodů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Poznámka

V poznámce jsou různé méně důležité nebo upřesňující informace.

Kontrolní otázky

Prověřují, do jaké míry student text a problematiku pochopil, zapamatoval si podstatné a důležité informace.

Souhrn

Shrnutí tématu.

Literatura

Použitá ve studijním materiálu, pro doplnění a rozšíření poznatků.

1 Předmět, metody a základní pojmy oboru kulturní a sociální antropologie

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte základní přehled o specifickém předmětu zájmu kulturní a sociální antropologie a oborovém vymezení.
- Budete schopni rozlišit kulturně antropologický přístup od ostatních antropologických přístupů.
- První kapitola uvede čtenáře do kulturní a sociální antropologie jako vědní disciplíny i do předmětů jejího zkoumání. Seznámí studenty s nejčastějšími odbornými pojmy, jako např. antropologie, srovnávací metoda, adheze, primitivní národy.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• přizpůsobení	• lidská situace	• adheze
• rozmanitost kultur	• předmět zkoumání	• statistické
• adaptace	• srovnávací metoda	• srovnávání kultur
• znaky antropologie	• antropologické	• primitivní národy
• pravděpodobnost výsledků	• disciplíny	• kultura

1.1 Člověk a adaptace na prostředí

Na počátku lidských dějin člověk přizpůsoboval svůj život podle toho, aby odpovídal podmínkám životního prostředí, ve kterém se ocital. První lidské tlupy putovaly za potravou, za lovnou zvěří, která je přiváděla do nových podmínek, kterým se musely přizpůsobit.

1.1.1 Mechanismus adaptace

Aby se člověk adaptoval na nová prostředí, v nichž se ocitl, nemusel čekat na to, až se přizpůsobí během několika tisíců let nebo ještě delšího časového úseku, ve kterém probíhaly biologické evoluční změny. Namísto pasivního čekání na biologickou adaptaci měl k dispozici mnohem rychlejší metodu. Tou bylo učení a předávání způsobů, jak se vyrovnat s novou situací. Takto osvojené mechanismy následně předával svým potomkům.

Vzhledem k tomu, že se lidské tlupy do nových prostředí dostávaly poměrně často, byly nuceny k opakovanému přizpůsobování. Pravděpodobně v tomto opakovaném přizpůsobování má původ obrovská **rozmanitost kulturních zvyků, která je znakem lidstva**.

Z hlediska pohledu, kdy se na kulturu nahlíží jako na adaptační mechanismus, se kultura jeví jako:

- Mechanismus pro přežití
- Mechanismus poskytující definici reality
- Soubor pravidel morálky

Poznámka

Kaleidoskop hodnot, morálních zásad, věr a naučených i přenesených zvyků, které jsou přeneseny na potomky prostřednictvím společenské výchovy, je základním materiálem, s nímž kulturní a sociální antropologie pracuje.

Úkolem antropologa je z tohoto hlediska: hledání řádu a vysvětlení širokého spektra rozdílnosti.

1.2 Historie lidstva a rozdílnost

Z výše nastoleného rámce můžeme na historii lidstva nahlížet také jako na historii boje o nadvládu nad přírodním prostředím.

1.2.1 Kruhový charakter adaptace

Po celé trvání dějin lidského rodu to byla přírodní prostředí, které člověka velmi citelně ohrožovalo a podmiňovalo jeho konání. Člověk musel neustále zápasit o přežití, čelit hladu, suchu, záplavám, zimě, nemocem. Příroda se mu jevila jako nehostinná a ohrožující. Nyní se poprvé v dějinách zdá, že se poměr obrátil. Člověk svůj každodenní život prožívá stále více bez vazeb a vztahu k okolnímu prostředí. Nicméně vítězství člověka nad přírodními podmínkami je jen zdánlivé.

Faktem je, že se člověk ocitá v prostředí se zamořeným ovzduším, znečištěnou vodou, vyčerpanou a kontaminovanou půdou, všudypřítomnými plasty, které masivně znečišťují oceány, neuvěřitelným objemem mikro a nanoplastů, kterým se nelze vyhnout. V technologicko-průmyslových společnostech neustále roste poptávka po spotřebě fosilních zdrojů a nerostných surovin. Ti, kdo říkají, že jako lidstvo máme ropy ještě na dalších 100 let, se tváří, jako by se jednalo o věčnost. Klimatické změny staví lidstvo do pozice, ve které se zdá být jeho triumf nad přírodou je pouhým dočasným klamem.

Když si pomyslnou křivku vývoje lidstva zjednodušíme a budeme předpokládat, že lidstvo prožilo svůj úsvit zhruba před milionem let, pak je třeba si uvědomit, že po celou dobu svého vývoje se profilovalo jako malé lovecko-sběračské tlupy. Teprve před 15 tisíci lety se na scéně lidských dějin objevilo zemědělství. Z námi postulované doby trvání

lidstva zemědělství představuje pouze posledních 1,5 %. 98,5 % lidských dějin se člověk na přírodní prostředí adaptoval jako lovec a sběrač. Průmyslová epocha zahrnuje dokonce pouze 0,02 % lidské existence. Přitom zodpovídá za většinu negativních vlivů, kterými životní prostředí ohrožuje člověka. Tyto negativní vlivy můžeme vnímat jako negativní zpětný ráz lidské činnosti.

Poznámka

Technologický pokrok a jím vyvolaný populační růst neprobíhal všude stejně a rovnoměrně

Teprve před o něco více než sto lety zvítězili Siouxové nad Sedmou kavalérií u Little Big Hornu. To však příliv Evropanů nezadrželo. Nicméně romantická představa, že území dnešních Spojených států patřila indiánům, neodpovídá realitě. Samosprávné indiánské kmeny osídlily většinu území USA až v první polovině 19. století

Některé kmeny amazonských indiánů dosud nebyly prozkoumány a zmapovány.

Nová prostředí, do kterých se člověk stále častěji dostával, podmínila rozmanité a vynalézavé způsoby adaptace, pomocí nichž se člověku podařilo si zajistit živobytí dokonce i v těch nejnehostinnějších oblastech planety. Tyto **adaptační způsoby svědčí o lidské schopnosti se přizpůsobovat na nepřízeň prostředí prostřednictvím naučeného chování.**

Díky znamenitě vytvořenému oblečení a škále zbraní přežili Inuité a Eskymáci v arktických podmínkách navzdory faktu, že používali velmi jednoduché technologie.

1.3 Předmět zkoumání

Hlavním tématem kulturní a sociální antropologie je zkoumání způsobů vyrovnávání se člověka s prostředím.

Předmětem kulturně-sociálního zkoumání je **myslící bytost**, jejíž chování je **předurčeno**, avšak do jisté míry také **sebeurčeno**.

1.3.1 Úkol sociální a kulturní antropologie

Antropologie je věda, která se snaží porozumět lidské situaci. Kulturní a sociální antropologie pak v tomto kontextu usiluje o porozumění lidské situace prostřednictvím všech projevů a obměn lidské situace. Také bychom mohli říci prostřednictvím studia všech způsobů vyrovnávání se a adaptace člověka na prostředí.

Na základě sběru dat a faktů usiluje o získání odstupů a potřebnému nadhledu vůči našemu vlastnímu životu.

Poznámka

Kulturní a sociální antropologie není exaktní vědou. Z etického hlediska není myslitelné, abychom pro vědecké účely manipulovali jednotlivce a skupiny, vytrhli je z jejich domácího prostředí do nových a odlišných forem a typů rodinných vztahů.

1.4 Srovnávací metoda

V současné době je v rámci oboru hlavní metodou sběru dat terénní výzkum, i když existují také hermeneutické přístupy, které vycházejí z dat, které sesbírali antropologové při terénním výzkumu k vlastní interpretativní práci. V sociálním světě existuje fascinující rozmanitost na všech možných úrovních kulturních prvků. Podobně je tomu i v případě zvyků a norem přijatelných a zakázaných způsobů chování a hodnot.

Nicméně podobně překvapivou skutečností je také fakt, že v této rozmanitosti nalézáme opětovně stejné nebo podobné zvyky a pravidla.

1.4.1 Pravděpodobnost výsledků

Vzhledem k této skutečnosti se doslova nabízí metoda srovnávání. Proto také kulturní a sociální antropologie pracovala od počátku s různými pokusy o uplatnění srovnávací metody. Při aplikování této metody je třeba důsledně dbát na základní logické pravidlo, a totiž, že **podobné neznamená stejné a jako takové se nesmí prezentovat**.

Srovnávací metoda usiluje o sběr informací z co největší palety kultur a společností. S touto metodou souvisí také metoda statistického srovnávání kultur. Na základě statistického sběru dat a jejich přiřazování k sobě do tzv. **tabulky kódovaných znaků** se uvažovalo o možnosti zachycení tzv. **Systému kulturní kodifikace**. Problematickou je při této metodě hermeneutika přiřazování. Je zde vážná výhrada ve vztahu možnosti vytrhávání dat z kontextu a přiřezování do jiného kontextu.

Poznámka

Zajímavou skutečností je objev opakující se přilnavosti některých kulturních prvků a zvyklostí. Tomuto jevu se říká ADHEZE. Notoricky známým příkladem je delikátnost vztahů s tchyní napříč různými formami manželských svazků. Steward zase hovořil o spojitosti mezi vzestupem prvních civilizací a závlahovým zemědělstvím, což nevyhnutelně vedlo k třídnímu rozdělení a centralizaci.

Nicméně podobnost neznamená stejnost a pravděpodobnost neznamená jistotu. Z tohoto hlediska si kulturní a sociální antropolog musí dávat pozor na usuzování o příčinných souvislostech. Srovnávací metoda a s ní i celý obor kulturní a sociální antropologie přináší pouze **pravděpodobné výsledky**.

1.5 Kulturní a sociální antropologie

V ideové genealogii oboru se setkává duch dědictví romantismu s duchem dědictví osvícenství. Z romantismu pochází zájem o bizarnosti, o odlišnosti a tajemství, zatímco v osvícenství má původ touha po řádu, vnitřní racionalitě a bohatá škála pojmosloví. Antropolog se učí nacházet rozumnost a smysluplnost v jevech, které nám připadají zvláštní a divné.

V počátcích oboru dominoval zájem o přírodní národy, které byly v duchu dobového europocentrismu považovány za tzv. primitivní kultury. Pojem primitivní si dodnes podrželi především antropologové ze Spojených států, zatímco evropští a ostatní antropologové spíše používají termíny jako preliterární, preindustriální, přírodní, indigenní nebo původní kultury. Termín primitivní v dnešním pojetí označuje společnosti, které nemají písmo, do jisté míry postrádají dělení na třídy, etnické skupiny či zaměstnání a vyznačují se jednoduchostí společenské organizace. Zajímavým faktem je, že jazyky přírodních národů nejsou v žádném případě zaostalé či primitivní.

Antropologický zájem definují základní antropologické disciplíny, kterými jsou:

1. Sociální a kulturní antropologie
2. Antropolingvistika
3. Fyzická antropologie
4. Archeologie

V současné době se zájem oboru rozšířil a strukturálně fragmentoval. Nicméně původní zaměření o kultury přírodních národů po sobě zanechalo určité důrazy, které přetrvávají dodnes. Jedním z nich je důraz na jazyk a s ním spojenou sémiotiku. Snaha o studium společností v jejich úplnosti, snaha analyzovat a popsat jejich jednotlivé části a pochopit vzájemný vztah mezi částmi a celou organizací, se přenesla i na zkoumání současných vyspělých společností nebo do urbánní antropologie. Rozšiřující se pole bádání nakonec vyústilo ve snahu zúžit a vymezit rozsah zájmu antropologů, což však přirozeně vedlo k ještě většímu rozšíření zájmového pole disciplíny.

Poznámka

Studium kultur je současně výpravou na samé hranice sociálního světa a zkoumání sebe sama, při kterém se učíme nahlížet za fasádu a realitu každodenních zkušeností, abychom se dostali k organizaci a proudu společenského života, který protéká pod povrchem.

Kontrolní otázky

- Jaká jsou specifika kult. a soc. antropologie?
- Co je předmětem kult. a soc. antropologie?
- Co je to srovnávací metoda?
- Vysvětlete pojem adheze.
- V čem spočívá problematičnost pojmu „primitivní“?

- K jakému úskalí nás může dovést srovnávání podobných prvků kultury?

Souhrn

Sociální a kulturní antropologie vychází ze zájmu o rozmanité způsoby adaptace člověka na rozdílná prostředí ve snaze porozumět vnitřní logice a systému významových souvislostí zkoumaných kultur. Současně se sociální a kulturní antropologie se zabývá studiem podobností a odlišností lidských společností. Klade silný důraz na srovnávání a empirický výzkum kultur, k čemuž jako hlavní metodu používá terénní výzkum. Patří do skupiny tzv. společenských věd stejně jako sociologie, psychologie, politologie, ekonomie nebo demografie.

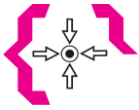
V centru jejího zájmu stojí rozmanitost lidského sociálního života. V tomto ohledu na pozadí rozmanitosti zkoumá lidské univerzálie a snaží se vyhnout nebezpečí etnocentrismu ve snaze analyzovat a popsat jednotlivé části zkoumané kultury a pochopit vzájemný vztah mezi částmi a celou organizací.

Literatura

- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 22-51.
- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 11–19.
- BUDIL, I. T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha, Triton 2003, s. 15–19.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 273–294.
- SOUKUP, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha, Portál 2004, s. 9–15.
- VODÁKOVÁ, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Slon 2000, 15–30.
- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 9–40.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 15–29.

2 Přirozenost versus výchova

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o konstitutivním dilematu vztahových napětí mezi odvozováním na základě hypotetické přirozenosti a na základě vlivu výchovy nebo kultury
- Budete schopni nahlédnout jádro problému rasismu a příbuzných ideologií.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• přirozenost	• urozený divoch	• rasová inteligence
• výchova	• válka všech proti všem	• status quo
• dědičnost	• psychologická jednota	• dědičnost ušlechtilých znaků
• redukcionismus		

2.1 Dvojí východisko

V pozadí antropologického myšlení je stále přítomné napětí mezi odvozováním lidské podstaty a ustrojení člověka na základě dominanty biologicky dané přirozenosti a odvozováním lidského ustrojení na základě dominanty výchovy a kulturních vlivů. Vlastní vztah mezi těmito dvěma aspekty je značně dilematicky a jeho řešení se posléze odráží při interpretaci kulturních prvků a identifikaci struktur, organizace a systémů společnosti.

2.1.1 Člověk jako produkt výchovy

První přístup nahlíží na lidského jedince převážně jako na výsledek vlivů výchovy. Lidské myšlení a lidský naturel vnímá jako tvárnou skutečnost, která byla zformována během života. Lidé jsou při narození pojímáni téměř jako nepopsané listy (tabula rasa), na které se později nesmazatelně otiskuje sociální prostředí, ve kterém se ocitají. **Člověk je pak více méně tím, co dělá.**

2.1.2 Člověk jako produkt dědičnosti

Druhý přístup přistupuje k jedinci jako především biologicky determinované entitě. Jistě, že je zde patrný vliv kultury, ale tomu předchází všechny lidské sklony, myšleno biologické determinanty. Těmto biologickým danostem se musí kultury přizpůsobit, a proto se od sebe vzájemně tak liší. **Kultura má na člověka sice také vliv, ale jsou to právě lidské potřeby a dispozice, které utvářejí kulturu.**

Poznámka

Spor o vliv přirozenosti a výchovy, respektive dědičnosti a prostředí nicméně nelze beze zbytku a spolehlivě vyřešit. Oba vlivy hrají značnou roli, avšak nelze stanovit podíl dědičnosti na utváření osobnosti. Navzdory silným tvrzením biologických deterministů dostatek hmatatelného genetického materiálu na podporu jejich stanoviska neexistuje.

2.2 Problematičnost definování přirozenosti

Mnozí filosofové společenské smlouvy postulovali existenci neměnné přirozené podstaty člověka. I když se mezi sebou lišily v hodnocení této podstaty, v základním ohledu neměnnosti přirozeného lidství se shodovali.

2.2.1 T. Hobbes a JJ. Rousseau

T. Hobbes v sedmáctém století nahlížen na podstatu lidské existence jako na krátký a krutý boj všech proti všem (*bellum omnium contra omnes*). Z toho důvodu je rozumné a správné, aby se lidé vzdali svobody výměnou za osobní bezpečnost. Existence silného státu se jeví být jako nutná, aby se lidé neutopili v nekonečných konfliktech jednoho proti druhému. Čím silnější pak takový stát je, tím lépe může zamezovat konfliktům.

Naproti tomu francouzský filosof J. J. Rousseau nahlížel na existenci státu velmi kriticky a viděl v ní hlavní příčinu lidských neduhů. V r. 1755 poslal svůj příspěvek do soutěže Dijonské akademie o vlivu pokroku na společnost, ve které jako jediný nastínil společenský pokrok jako příčinu úpadku lidství. Pod dojmem znalosti indiánů kmene Tupinamba (ti byli převezeni do Francie z Brazílie) se domníval, že u přírodních národů se zrcadlí lidství v jeho přirozené podobě lépe než u příslušníků francouzské společnosti. Rousseau tak přichází s pojmem „**ušlechtilého divocha**“.¹ Úpadek této prvotní ušlechtilosti přivedla společnost a zejména stát. Podle něj má filosofie za úkol navrhnout takový řád společnosti, který by byl v souladu s lidskou povahou a racionalitou, která této povaze odpovídá.

Poznámka

Na základě takto rozporných tezí o neměnné lidské přirozenosti je na místě se ptát, co tento diametrální rozpor zakládá. Ukazuje se tak, že problém pohledu na lidskou přirozenost do značné míry zakládá politická doktrína.

Hobbes použil svoji teorii k obhajobě Status Quo absolutistického státu. Rousseausvou definicí přirozenosti zahájil kritiku francouzské společnosti.

¹ Rousseau vycházel z obecně rozšířeného intelektuálního zájmu o tento kmen, který nastartoval ve svých *Esejích* Michel Montaigne. Pod idealistickým pohledem na ušlechtilost příslušníků tohoto kmene evropští humanisté zcela přehlíželi endemickou přítomnost permanentní války na území tohoto národa, pojidání válečných obětí. Srov. MÉTRAUX, A.: *Religions et magies indiennes d'Amérique du Sud*, Paris 1967, s. 43–79. Výklad a interpretace násilných rituálů zkoumal též René Girard. Srov. GIRARD, R.: *Violence and Sacred*, Baltimore: John Hopkins University Press, s. 274–278.

Obě teorie v důsledku vylučují to, že by jedinec mohl mít vliv na celou společnost, a dokonce nad ní zvítězil. Jenomže realita dějin nám ukazuje, že jedinci nad společností zvítězit mohou a dělají to.

2.3 Moderní rasové teorie

Tzv. vědeckých biologických důkazů rasové odlišnosti přirozenosti nalezneme v dějinách antropologie celou řadu. V 19. st. věřil Samuel George Morton v biologicky podmíněnou hloupost indiánů a černochů. Morton sbíral a měřil lidské lebky. Zaznamenané údaje ze svých měření publikoval v článkách a knihách plných anatomických nákresů, čísel, tabulek a grafů. A mnozí ho považovali velice váženého vědce, neboť ze svých dat vyvozoval závěry, které se dobře poslouchaly jak jiným vědcům, tak i celé řadě politiků, ale zejména široké veřejnosti. Společenská objednávka po vědeckém potvrzení nadřazenosti bílé rasy byla vysoká. Díky tomu mohly dojít práce plně zjevných metodických pochybení obecného uznání. Mortonovo bádání se opíralo o předpoklad, že míra intelektu lidského jedince je přímo úměrná hmotě jeho mozku. Měřením velikosti vnitřního objemu lebek pocházejících od lidí různých ras se snažil dokázat, že mozkovny černochů jsou mnohem menší, než mozkovny indiánů a ty zase menší než mozkovny bělochů.

Teorie přičítající kulturní rozdíly nerovnoměrnému rozložení biologické rasové dědičnosti ožila v Arthura Jensea **teorií dědičně-mentální odlišnosti ras**. Ten na základě výsledků dědičných testů prohlásil, že černoši mají nižší vrozené předpoklady než běloši.

Hlavní chybou jeho teorie byl fakt, že při vyhodnocování výsledků nekalkuloval s faktorem místa pobytu, socio-ekonomické třídy, rasové diskriminace a kulturní deprivace.

Ještě očividnější faulem nimbu pomyslné vědeckosti byla **teorie rasové inteligence** Cyrila Burt. Po Burtově se objevily četné důkazy toho, že při „vědecky vedeném dokazování“ dědičnosti inteligence Burt operoval s dlouhou řadou zjevně manipulovaných dat. Ukázalo se také, že údajné Burtovy spolupracovnice Howardovou a Conwayovou, které napsaly četné vědecké příspěvky potvrzující Burtovy závěry, si tento „vědec“ prostě vymyslel! Totéž se potvrdilo i o jeho asistentech.

Poznámka

Proti deterministickým teoriím stojí skutečnost, že každý národ se může v překvapivě krátké době přeorientovat z jedné kultury na druhou.

2.4 Je lidstvo rozdílné nebo jednotné?

Dalším z deterministických pojetí je **teorie psychologické jednoty lidstva**. Ta říká, že rozdíly v chování a duševních rysech sice existují, ale pouze na úrovni jednotlivců,

nikoliv mezi národy. Tylor v souladu s evolucionistickou teorií byl přesvědčen, že základem lidského chování v moderních i primitivních společnostech jsou principy racionálního myšlení. Rozdíl mezi civilizovanými a primitivními národy tak nespočívá v odlišných principech myšlení, ale ve stupni kulturního vývoje, zejména míry lidského poznání, jehož daná společnost dosáhla. Také tato teorie má značné limity.

Redukcionismus antropologii doslova pronásleduje. M. Meadová při výzkumu na ostrově Samoa došla k závěru, že místní lidé jsou přirozeně harmoničtí, altruističtí a bezstarostní, avšak její kolega Derek Freeman její závěry nejen nepotvrdil, nýbrž je na základě mnohem pečlivějšího výzkumu než, který prováděla Meadová, vyvrátil a prokázal podobnou míru žárlivosti a zkaženosti, kterou nalézal ve vlastní kultuře (Nový Zéland).

Většina redukcionismů nakonec vyplývá z přesvědčení, že základ kulturních a sociálních jevů má dědičně biologické příčiny.

To však nevysvětluje obrovské rozdíly v míře násilí v různých společnostech a míře militantismu či mírumilovnosti různých etnických skupin. Zcela evidentně se totiž jedná o výsledek sociálních a historických podmínek, nikoliv genetiky.

Poznámka

Přesto jsou teorie o přirozených sklonech k násilí velmi populární i dnes.

Ovšem existence genů, na které se takové teorie odvolávají, je pouze hypotetická. Takové teorie opět podporují daný Status Quo společnosti, nic více. Angličané v minulosti například věřili v dědičné šílenství, v dědičnost ušlechtilých znaků aristokracie a ve věčnou podřazenost obyvatel kolonií. Mnohým mužům se tak zdá být naprosto přirozeným vládnout ženám, toužit po sousedově ženě nebo majetku.

Poznámka

Nesmíme však podlehnout ani opačnému extrému. Totiž tvrdit, že veškeré lidské zkušenosti mají výhradně kulturní podstatu! Pod zjevnou kulturní rozdílností by nebylo dobré opomíjet shodné lidské rysy. Lidskost sice prokazatelně existuje, spojuje všechny lidi do jedné rodiny, ale její studium je ztíženo.

2.5 Příroda a společnost

Čtyři rozměry lidské existence:

Kulturní univerzalie	Kulturní odlišnosti
Genetické univerzalie	Genetické odlišnosti

Levé dolní okno: Člověk jako druh *Homo sapiens* má společné biologické charakteristiky (trávicí soustava, výška, hmotnost, rozmnožovací ústrojí, schopnost osvojit si řeč, aj.). Darwinisté ten seznam ještě rozšiřují.

Pravé dolní okno: Jedná se o rozdíly vysvětlitelné z biologického hlediska (až do čtyřicátých let se mělo za to, že sem zcela zásadně patří důvody rasových rozdílů, ale výzkum ukázal naprosto nepatrné genetické rozmanitosti tzv. ras, 99,8 % genů je společných pro celé lidstvo, z 0,2 % genů se 85 % nachází u každé etnické skupiny a rasové rozdíly má na svědomí pouze 0,012 % odlišného genetického materiálu. Nejedná se ale o odlišnosti související se vzhledem – např. mnohé skupiny v dospělosti postrádají enzym laktózu, nezbytný pro trávení mléka).

Levé horní okno: Jedná se o vlastnosti vypěstované soc. aspekty lidstva a získané během života.

Pravé horní okno: Jedná se o kulturní variace. Vrozené genetické odlišnosti nemohou vysvětlit obrovskou kulturní rozmanitost lidí na celém světě.

Kontrolní otázky

- Z jakého analytického východiska vychází teorie ušlechtilého divocha?
- Co nám říkají a co neříkají teorie lidské přirozenosti?
- Co problematizuje teorie rasové rozdílnosti S. Mortona, C. Burta a. Jensea?
- Jak byste vyjádřili vztah mezi rozdílností a odlišností národních či etnických povah?
- Co znamená omyl redukcionismu?

Souhrn

Člověk-jedinec je současně sociální osobou, jeho existence je vymezena vztahy s druhými jedinci. Avšak chápání člověka jako sociální osoby v sobě nese ještě mnoho ne vždy jednoduchých aspektů. Prvním aspektem je vzájemné pronikání a prostupování faktoru přírody a faktoru kultury napříč sociální osobou. Příroda v sobě skrývá jak vnější, tak vnitřní stránku, ekosystém i lidskou přirozenost, avšak na obě stránky působí faktor kultury a proměňuje je.

Člověk ale není pouze ve vztahu s přírodou a kulturou, nýbrž jejich prostřednictvím je současně ve vztahu s ostatními lidmi, každé jeho jednání je poznamenáno určitým vztahem. Člověk je interaktivní bytostí. Jako aktér vystupuje zejména v rámci získaných a připsaných statusů prostřednictvím rolí, které „hraje“. Od hraných rolí je však nutné oddělit vnitřní já, které je v pozadí a projevuje se jen prostřednictvím masek vnějšího já.

V rámci lidské interaktivity se ještě projevuje fenomén moci, který teorie rolí popsat neumí. Moc má dvojí dimenzi, která je, zdá se, v perichoretickém (vzájemně se prostupujícím) vztahu. První dimenzí je moc jako volní jednání a druhou dimenzí je moc jako souhra struktur.

Literatura

- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 42–56.
- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 57–79.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 396–400.
- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 49–72.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 43-48.
- GIRARD, R., *O původu kultury*, Brno, Centrum pro demokracie a kultury 2008, s. 107–137.
- GIRARD, R.: *Violence and Sacred*, Baltimore: John Hopkins University Press, s. 274-278.
- CALDARARO, N. L., *The Psychic Unity of Mankind: The Origins of Anthropology, the Anti-Slavery Movement, Cultural Relativism and Man's 'Unique' Nature* (June 6, 2011). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1858882> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1858882>.
- MÉTRAUX, A.: *Religions et magies indiennes d'Amérique du Sud*, Paris 1967, s. 43–79.

3 Problém kultury

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o kultuře coby symbolickém systému.
- Budete schopni pracovat s pojmem kultury jako s dynamickou strukturou.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• řeč a symbolizace	• pružnost a uvolněnost kultury	• vrstvení kultury
• symbolické systémy	• role kultury	• problém kulturních vzorců
• kalkulované strategie	• integrace kultury	• kulturní relativismus

3.1 Řeč a kultura

Lidská mysl je uzpůsobena tak, že neustále třídí a kategorizuje. Nicméně to neznamená, že každý jedinec začíná kategorizovat a třídít z nějakého nulového bodu úplně od začátku. Naprosto zásadním nástrojem, který používá je předávaná řeč, která již obsahuje různá zobecnění a rozlišování.

3.1.1 Kulturní symbolika

Vlastní řeč závisí na třech základních předpokladech, bez kterých by nemohla fungovat. Prvním je **duševní schopnost symbolizovat**. Druhým je **schopnost abstraktně myslet** a třetím je **schopnost používat kulturu**.

Lidská komunikace pracuje se znaky a symboly. Zatímco znaky mají jednoduchý význam (červené světlo > stát), tak symboly mají širší sémantické pole (červená barva > krev, prostopášnost, láska, agrese, politický radikalismus, bojovnost...).

Do lidských slov se během času ukládají další a další významy a slova jsou tak skutečnými **taxonomiemi lidských zkušeností**.

Díky odlišné tradici lidských zkušeností si různé kultury vytvářejí různou skutečnost. Kultury je tak možné číst jako výsledky lidské činnosti a myšlení. Je třeba jim rozumět jako tomu, co je vytvořeno a stále vytvářeno člověkem.

Poznámka

Kultura a její symboly jsou umělé, vymyšlené lidmi a měnitelné.

3.2 Kulturní symbolika jako adaptační mechanismus

Lidský druh se pomocí kulturní symboliky, která je uložena v řeči, přizpůsobuje svému fyzickému a sociálnímu prostředí tím, že jejím prostřednictvím vytváří **adaptační strategie**, pomocí nichž se lidé přizpůsobují novým měnícím se okolnostem a potom tyto strategie předávají svým potomkům.

V průběhu sociálního života dochází k celé řadě kompromisů a ústupků, na jejichž základě každý z nás vytváří a proměňuje své chování v souladu s tím, jaké reakce ostatních zúčastněných očekává.

Díky tomu jsou **strategie našeho chování kalkulatelné**. To v konečném důsledku znamená, že chování druhých lidí i naše vlastní je do jisté míry předvídatelné (kalkulatelné) i kalkulované.

Kultury nám říkají nejen, jak se máme chovat, ale i to, co můžeme od ostatních očekávat.

3.2.1 Pokus o definici kultury

Teprve z tohoto hlediska můžeme hovořit o kultuře jako o celistvém systému významů, hodnot a společenských norem, kterými se řídí členové dané společnosti a které prostřednictvím socializace předávají dalším generacím.

Poznámka

Pojem kultury je tak zásadní, že se stal sjednocujícím tématem všech odvětví kulturní a sociální antropologie

Kultura jsou ty vlastnosti, představy a formy chování, které si lidé osvojili jako příslušníci společnosti (Tylor, Geertz).

Problém kultury

V angl. je slovo kultura považováno za jedno ze tří nejsložitějších slov (Eriksen). Kluckhohn a Kroeber uvedli 161 různých definic kultury.

Geertz popisoval kulturu jako **integrováný celek**, jako skládačku. Kultura se jevila jako integrovaná, sdílená ve skupině, ale co s odchylkami v rámci skupiny a s podobnostmi s jinými kulturami?

Dvojznačnost kultury

Na jedné straně jsou lidé stejnou měrou kulturní (zákl. podobnost mezi lidmi); na druhé straně mají různé odlišnosti (díky kultuře jsou lidé odlišní).

Alternativní návrhy vymezení pojmu kultura

V mnoha případech lze tvrdit, že národní nebo místní kultura není sdílená většinou obyvatel a že není ani ohraničená – kritické hlasy proti příliš uhlazenému obrazu kultury alternativní vymezení. Např. kultura jako neohraničený kulturní proud, diskurzivní pole, tradice vědění. Někteří chtěli dokonce pojem kultury zahrnout (Clifford a Marcuse).

3.3 Pružnost a uvolněnost kultury

Kultury určují širší společenské předpisy jednání, avšak v konkrétním chování jedinců také dovolují jistou míru volnosti.

3.3.1 Kulturní změna

Jednotlivé kultury se mezi sebou odlišují tím, jak striktně od svých příslušníků vyžadují, aby se společenským předpisům přizpůsobili. Podle míry tohoto požadavku poskytují svým členům určitou volnost. Ta je někdy tak velká, že umožňuje výběr mezi alternativními modely sociálního jednání a způsobu chování.

Poznámka

Pružnost a uvolněnost kultury patří k nezbytným předpokladům kulturní změny, nebo dokonce vzniku nové kultury.

Ke kulturní změně a k vytvoření nového souboru kulturní symboliky nedochází zlomově, nýbrž obvykle se děje v průběhu interakcí každodenního života. Je tedy namístě, abychom hovořili o **vzájemné vazbě kulturních symbolů a sociálního chování**.

3.3.2 Role kultury

Jestliže vnímáme kulturu ve funkci adaptační strategie, tak můžeme roli kultury coby souhrnu všech znalostí, přesvědčení a tradic chápat jako návod pro přežití. Tento návod byl danou společností nashromážděn během dlouhých let, a to jednak prostřednictvím převzetí (tradice) nebo inovací pocházejících z vlastních řad, inovací převzatých od okolních národů nebo invence (vynálezů). Tyto zděděné, převzaté, inovované nebo invenční prvky se mohou týkat čehokoliv jako například léčebných metod, způsobu hospodaření, používání nástrojů, využívání lidské i zvířecí síly, čerpání a zpracovávání energií a surovin, forem uměleckého projevu apod.

Poznámka

Kultura utváří naše každodenní chování. Díky ní se lidé liší v tom, jak gestikulují, jak jedí, jak stojí, sedí, jaký mají výraz apod.

Tyto rozdíly nás definují jako příslušníky určité kultury a společnosti. **Kulturní rozdíly symbolizují, kdo jsme a kam patříme.**

3.4 Integrace kultury

Více než 90 % obsahů všech kultur jsou výpůjčky a napodobeniny jiných společností a kultur. Z tohoto hlediska musíme **kultury číst jako složeniny**.

3.4.1 Křížení a integrace kultur

Americký antropolog Ralph Linton popsal kultury jako amalgámy nebo mozaiky, jejichž jednotlivé části pocházejí z velké dálky. Ve své studii *Stoprocentní Američan* popisuje denní realitu běžného Američana, který leží v posteli, která má původ ve Středním východě, nosí hodinky (Střední Evropa), obléká si pyžamo (Indie), myje se v koupelně (Severní Amerika), v ní má ale vanu (starověký Řím), používá mýdlo (vynález Galů), utírá se ručníkem (Turecko), pije kávu (Etiopie) atp. **KULTURY VZNIKAJÍ VRSTVENÍM!**

Kultury jsou hybridy, kříženci a pletence. Nicméně navzdory odlišnému původu vytvářejí kultury celistvý systém významů, hodnot a norem. **Kultury jsou složeny ze zcela nesouvisejících částí, ale tvoří jednotný systém.**

Tato skutečnost se zakládá na **neustále probíhajícím procesu integrace kultur**. Samotný proces je často velmi bolestný, provází ho celá řada konfliktů, sporů a krizí. Nicméně je nevyhnutelný. Z hlediska srovnávání kultur se ukazuje, že čím komplexnější, tedy složitější je společnost, tím volnější je její symbolická celistvost.

3.5 Problém kulturních vzorců

Primárním cílem antropologie je pokus o postihu struktury a vzorců významů, hodnot a stylů zkoumané kultury.

Tato vzorce jsou nicméně velmi dynamické a je velmi problematické je staticky definovat. Antropoložka Ruth Benedictová přišla s teorií kulturních vzorců. Díky které nadefinovala kulturu indiánů Zuni v Novém Mexiku jako harmonickou, soudržnou, skromnou, zdrženlivou, což nazvala poněkud nepřesně a zavádějícím pojmem apollinská kultura. Kulturu Kwakiutlů na ostrově Vancouver v Britské Kolumbii v Kanadě naopak popsala jako hierarchickou, soutěživou, agresivní, což nazvala dionýskou kulturou. Nicméně taková zjednodušení většina antropologů odmítá, neboť zkreslují četná fakta.

Abychom správně pochopili určité části kultury, je **třeba je číst v původním kontextu (kulturní relativismus)**. Kultury nemohou být posuzovány měřítky jiné kultury (**etnocentrismus**). **Etnocentrická předpojatost** může ovlivnit pojmy, jimiž popisujeme a klasifikujeme svět. Nicméně ani toto řešení se tváří v tvář fenoménům jako je dětská infanticida, týrání žen, mutilace pohlaví, regulace počtu žen apod. nezdá být dostačující. Kulturní relativismus jako etický princip je v praxi neuskutečnitelný, protože naznačuje, že je všechno stejně dobré. **Hranice mezi kulturním relativismem a morálním relativismem, který vede k až k nihilismu je nejasná.** Tento fakt doslova volá po transkulturním diskurzu.

Kontrolní otázky

- Co znamená kultura jako symbolický systém?
- Jaký je vztah mezi pružností a uvolněností kultury?
- Vysvětlete pojem etnocentrismus.
- V čem spočívá problematičnost pojmu „kultura“?
- K jakému úskalí nás může dovést nesprávná aplikace kulturního relativismu?

Souhrn

Sociální a kulturní antropologie se zabývá studiem podobností a odlišností lidských společností. Klade silný důraz na srovnávání a empirický výzkum kultur jako symbolických struktur, k čemuž jako hlavní metodu používá terénní výzkum. Patří do skupiny tzv. společenských věd stejně jako sociologie, psychologie, politologie, ekonomie nebo demografie.

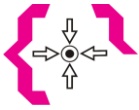
V centru jejího zájmu stojí rozmanitost lidského sociálního života jako výsledkem symbolického myšlení, které vytváří určité symbolické systémy a vzorce. Kultury čte jako slepence a křížence rozdílných kulturních prvků, které jsou integrovány do celistvého systému. V tomto ohledu současně na pozadí rozmanitosti zkoumá lidské univerzálie a snaží se vyhnout nebezpečí etnocentrismu za střídavého použití kulturního relativismu.

Literatura

- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 30–38.
- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 11–19.
- BUDIL, I. T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha, Triton 2003, s. 15–19.
- BENEDICTOVÁ, R. *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 273–294.
- SOUKUP, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha, Portál 2004, s. 9–15.
- VODÁKOVÁ, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Slon 2000, 15–30.
- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 9–40.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 15–29.
- STEWART, E. C.: *American cultural patterns: a cross-cultural perspective*. Boston: Intercultural Press, 1991.

4 Kultura a jazyk

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních souvislostech vztahu mezi jazykem a kulturou.
- Budete schopni vnímat jazyk jako nástroj interpretace.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- jazyk a sociální identita
- složitost gramatiky
- jazyk a komplexita společnosti
- sociolingvistika
- slovní zásoba
- jazyk a integrace

4.1 Jazyk a řeč

Řeč nebo také řečové akty, které jsou aktuálním použitím řečové kompetence, se dějí v určitém jazyce. Každý člověk si v průběhu života musel nějaký jazyk osvojit, dokonce si mohl osvojit jazyků hned několik nebo vlastní jazyk doplňovat o termíny a slova pocházející z jiných jazyků.

Když se vztahujeme k jazyku jako k obecnému konceptu, a ne jako ke specifickému systému (například angličtina), tak ho můžeme vnímat na několika úrovních. A to jako:

- ústřední lidský dorozumívací prostředek,
- znakový systém, jehož pomocí lidé popisují věci, akce, myšlenky a stavy,
- nástroj pro vyjádření představ reality a jejich následnému sdělení s jinými lidmi,
- systém sdílených významů,
- soubor správných (gramatických a syntaktických vyjádření (slova, věty apod.),
- v širším slova smyslu existují i další kódovací nebo dorozumívací systémy, jako třeba jazyk neslyšících.

4.1.1 Jazyk jako centrální součást kultury

Jazyk je bezesporu pro většinu lidí základním prostředkem lidské komunikace. Nicméně dorozumívací funkce jazyka není funkcí jedinou. Máme zde ještě další funkce jako například apelační, referenční, kontaktní, expresivní, estetickou nebo metajazykovou. Počet živých jazyků v současnosti není přesně určitelný. Odhady se pohybují mezi pěti až sedmi tisíci. Ne vždy také dokážeme rozlišovat mezi samostatným jazykem a dialektem.

Poznámka

Poměrně dramatickým faktem z hlediska vývoje a procesů, které se dotýkají oblasti jazyka, je přesvědčení odborníků, že do konce tohoto století zanikne 50–90 % živých jazyků, a tedy i kulturní dědictví, které je v nich obsaženo.

Jazyk staví na schopnosti lidské mysli, která lidem umožňuje lidem komunikaci. Přesněji, která umožňuje naučit se jazyk, produkovat a chápat výpovědi. Díky tomu se v jazyce ukládají zkušenosti chápání a rozumění a sdílené struktury významů. Jazyk se tak stává, bez toho, aby o to člověk aktivně usiloval centrálním depozitem kultury. **Jazyk jako centrální součást kultury je jádrem všech symbolických systémů.**

4.2 Jazyková identita

Právě prostřednictvím živého jazyka, který člověk používá, se vyjadřuje, kým člověk ve skutečnosti je. Nejedná se primárně o nějakou filosofickou reflexi, nýbrž o prosté vyjádření významů, souvislostí, kontextů, hodnot, logických vztahů apod. Jazyk tak označuje, kdo jsme! Jazyk je mluvčím naší sociální identity.

Současně ale označuje a vyjadřuje obecný charakter dané kulturní identity společnosti, které ten, který jazyk používá. V diskurzivní síti užívání jazyka se jazyk projevuje jako nejspřádanější, nejsystematičtější, nejkompexnější a nejucelenější součást kultury. A přitom jazyk vyjadřuje také určitou univerzalitu lidství, protože struktura jazyka není na kultuře závislá.

Poznámka

Složitost společnosti se neodráží ve složitosti gramatiky jazyka, který daná společnost používá.

4.3 Složitost gramatiky

Obecně platí, že jazyky moderních industriálních rozvinutých společností se od jazyků primitivních národů liší pouze rozsahem slovní zásoby. Ten se týká především různých pojmů a předmětů z oblasti vědy a techniky. Přitom aktivní slovní zásoba běžného Američana nebo Čecha se nijak zvlášť objemově neliší od běžné aktivní slovní zásoby příslušníka nějakého pralesního kmene v Latinské Americe.

Často používaným příkladem, i když mnohokrát relativizovaným, je tvrzení, že Inuité mají celkem 17 slov pro označení sněhu, která užívají nesynonymicky, tedy přesně pro konkrétní jevy. Ať je toto tvrzení vyjádřeno přesně, nebo méně přesně ve vztahu k inuitskému úzu, tento příklad ukazuje, jak jazyk odráží kulturu lidí, kteří ho používají.

Kupříkladu naši předci znali zhruba deset způsobů pro označení mraků a jejich kumulů, zatímco my užíváme s bídou pouze dvě označení. Podobně je tomu i s označením větrů.

Poznámka

Jazyky reagují a přizpůsobují se potřebám kultury!

4.3.1 Interpretace reality

Díky tomuto faktu procesuálně-adaptačního mechanismu užívání jazyků, funguje naše užívání jazyka nejen jako prostředek k interpretování reality, ale také jako prostředek ověřování si správnosti a srozumitelnosti naší interpretace, na základě, kterého svoji interpretaci modifikujeme a vyladíme. Jazyk nás tak utváří a formuje, aniž si to uvědomujeme. Pak tedy platí Heideggerovo tvrzení, že „jazykem jsme“.

Poznámka

V hovorech s lidmi posilujeme nebo oslabujeme společně sdílené hodnoty, předsudky, klamy, sebeklamy, záliby, nenávisti, resentimenty i pozitivně sdílené představy a hodnotové systémy.

Komplexitu společnosti sice nevyjadřuje gramatika jazyka, avšak může být vyjádřena určitými objemy slovní zásoby. Na komplexitě společnosti je například závislé označení barev.

4.4 Vnitřní struktura jazyka

Jak jsme již poznamenali v úvodu této kapitoly, tak jazyk vyplývá z biologického základu fungování našeho mozku. Nabytí jazyka je lidem imanentní skutečností. Jazyku se učíme bez formálních instrukcí.

4.4.1 Noam Chomsky a předpoklady gramatické řeči

Podle některých badatelů, mezi něž patří C. Lévi-Strauss a především Noam Chomsky, obsahuje mozek vnitřní struktury, které vytvářejí předpoklady pro univerzální gramatickou řeč. Chomsky definoval jazyk jako množinu vět, které mohou být vypovězeny na základě principu transformační gramatiky (neboli procesu generování jazyka v mozku). Tato transformační gramatika je podstatě souborem platných pravidel, která při užití formulují gramaticky správné věty. Chomsky má tuto schopnost mozku za imanentní za základ jazyka.

4.4.2 Sociolingvistika

Partikulární povahu jazyka naproti tomu zkoumá obor sociolingvistiky. Sociolingvistika vychází z předpokladu, že tak, jak se do jazyka otiskuje sdílená zkušenost určitého společenství, tak se zpětně otiskuje do myšlení člověka a formuje jeho vyjadřování. Znalost určitého jazyka se tak stává vnějším symbolem toho, kdo a co jsme. Jazyk, jeho intonace a další projevy mohou vyjadřovat společenskou třídu.

Poznámka

Známým a markantním příkladem je černošská angličtina v USA, která se dokonce od běžně užívané americké angličtiny stále více odlišuje.

Kontrolní otázky

- Proč hovoříme o vztahu jazyka a identity člověka?
- V jakém vztahu je jazyk a kultura?
- V jakém vztahu je komplexita kultury a složitost gramatiky?
- Co znamená jazykové ověřování vlastních interpretací reality?
- Co znamená gramatická řeč?
- Z jakého předpokladu vychází obor sociolingvistiky

Souhrn

Sociální a kulturní antropologie nemůže opominout fenomén myšlení, který člověka vyděluje z celé biologické říše jako naprosto unikátní druh.

Struktury myšlení v různých společnostech se soustřeďují na rozdílné akcenty, což zásadním způsobem znesnadňuje možnost překladu. Avšak je zde předpoklad, který se stal až antropologickým dogmatem, že existuje psychická jednota lidstva. Nicméně navzdory univerzálnímu základu fungování mozku, ze kterého se rodí jazyková kompetence, je jazyk nositelem také partikulárních kulturních otisků, se kterými se uživatelé jazyků podvědomě identifikují. Vazbu mezi jazykem a sociální identitou zkoumá obor sociolingvistiky.

Pro rozvoj myšlení sehraává naprosto klíčovou roli jazyk a písmo i jejich vývoj. Právě jazyk umožňuje kumulaci obrovského materiálu vědění a dá tak člověku nebývalou moc. Užívání a denní ověřování správnosti interpretací, které jedinci vyjadřují jazykem, odkazuje na spojitost mezi vědění a mocí, což se projevuje zvl. způsobem ve spojení akademického vědění a politické moci.

Literatura

MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 38–42.

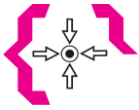
GANS E.: *The Little Bang. The Origin of Language. A Format Theory of Representation*, Berkeley: University of California Press 1981.

GARCIA, O.; PELTZ R.; SCHOFFMAN H. (eds.): *Language Loyalty, Continuity and Change. Joshua A. Fishman's Contributions to International Sociolinguistics*, Clevedon: Multilingual Matters 2006, s. 126–176.

- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 277–296.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 515–526.
- SOUKUP, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha, Portál 2004, s. 131–138; 185–188.
- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 91–106.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 79–83.
- CHOMSKY, N.: *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press 1965.
- GIRARD, R.: *O původu kultury*, Brno, Centrum pro demokracie a kultury 2008, s. 116–123.

5 Být člověkem

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních strukturách, na kterých závisí prožívání osobní lidské identity.
- Budete schopni faktory socializačního procesu.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• vědomí vlastního já	• My/Oni	• profánní/posvátné
• vysoké/nízké pojetí individualismu	• sociabilita	• binární protiklady
• Já/Jiný	• inteligentní vědomí	• socializace
	• sociabilita	• psychologická antropologie

5.1 Vědomí vlastního Já

Základním předpokladem prožívání lidství je vědomí vlastního Já coby nezávislé entity. Tato entita ve vlastním vědomí vnímá fakt, že je omezena vlastním tělem a oddělena od všech ostatních lidí. Tato skutečnost zakládá vědomí o rozdělení existenčního prostoru na diádu Já/Jiný.

5.1.1 Různá pojetí individualismu

Ačkoliv existují kultury, které deklarují svět jako klam a usilují o vyprázdnění vlastního vědomí jedince či jeho vyvanutí. Přeci jen se v realitě nesetkáváme s kulturami, kde bychom mohli doložit úplné potlačení vlastního Já. Jednotlivé kultury se mimo jiné liší také tím, jak vysoké mají jejich příslušníci pojetí vlastního Já.

Poznámka

Existují kultury s vysokým pojetím individuálního vědomí, jako například USA a stejně tak existují také kultury s nízkým pojetím individuálního vědomí.

Nicméně fakt, že všude na světě člověka vyznačuje vědomí jeho Já, které je současně vědomím, že Já nejsem Jiný, lze například přiblížit tím, že když někoho něco bolí, tak to Jiný nikdy fyzicky necítí.

S takto definovaným vědomím Já souvisí i vědomí osamělosti, které člověka vede k **sociabilitě**, respektive ke snaze překonat osamění.

5.2 My/Oni

O člověku sice můžeme a máme uvažovat jako o jedinci, avšak nemůžeme přehlížet skutečnost, že sociabilita člověka vždy druzí k ostatním jedincům, se kterými vytváří kolektivní celek. Tomuto celku říkáme v základním ohledu vztahové My. Takové My však podobně jako Já vždy souvisí s nějakým Ne-My, respektive Oni. Pojmové označení My/Oni se navzájem podmiňují, vytvářejí, definují a utvrzují ve vlastní existenci. Člověka tak definuje nejen jeho Já ve vztahu k Jiný, ale také jeho My ve vztahu k Oni.

K pojetí vlastního Já, ani k pojetí vlastního My člověk nedochází sám o sobě, nýbrž je přebírá v procesu socializace na základě vzorů, které mu nabízí společnost, ve které se ocitá.

5.2.1 Jedinec a společnost

Společnost zasahuje do identity jedince zásadním způsobem, a to na mnoha úrovních sociálních interakcí a přenosů. Lidem je biologicky dáno pohlaví, věk, výška a další podobné znaky, nicméně všechny ostatní druhy identity nabývá a čerpá z kultury.

Poznámka

Člověk je prakticky od narození společenským tvorem a nemá možnost jím nebýt.

5.3 Člověk a inteligibilita

Dalším podstatným znakem identity člověka je jeho schopnost reflexivního myšlení, a zvláště pak schopnost sebereflexivity.

5.3.1 Inteligentní vědomí

Lidé jsou prakticky jediní tvorové, kteří jsou o sobě schopni přemýšlet diferenciovaným způsobem. Této skutečnosti přezdíváme inteligentní vědomí. Základní osnovou inteligentního vědomí je vědomí života a smrti, od kterého je odvozeno vnímání smyslu, hodnot a pocitu zodpovědnosti. Pouze člověk si je vědom toho, že na konci dne je náš život o den kratší.

Poznámka

Toto povědomí o krácení času života zakládá vědomí zodpovědnosti vůči nakládání s časem. Přirozeně, že i toto povědomí je kulturně podmíněno a v jednotlivých kulturách se liší, stejně jako formy a způsoby, kterými na něj člověk v praxi odpovídá.

5.4 Prvotní kategorizace lidského vědomí

Na základě dlouhého a pečlivého výzkumu přišel francouzský sociolog a antropolog Émile Durkheim s tezí, že lidé obecně ve všech kulturách uspořádávají své zkušenosti do protikladných kategorií posvátného/profánního, neboli sakrálního/ světského, respektive vznešeného/každodenního, či úctyhodného/všedního. Durkheim to nazval prvotní klasifikací, která je imanentní našemu vědomí a zakládá všechny ostatní kategorie. Tímto objevem Durkheim doplnil tvrzení antických filosofů o tom, že rozum organizuje svět.

5.4.1 Binární struktury lidského vědomí

Durkheimovo pojetí doplnil a přehodnotil strukturalistický přístup, který se v antropologii rozvinul po dlouhé dominanci funkcionalistického přístupu k antropologickému bádání. Francouzský antropolog a strukturalista Claude Lévi-Strauss Přichází s předpokladem, že ona Durkheimovská prvotní klasifikace má svůj původ v dialektickém modu fungování lidského mozku. Tento modus nazval **myšlením v binárních protikladech**.

Poznámka

Podle něj člověk nejprve vytváří protiklady, respektive mozek každému pojmu automaticky postaví nějaký protějšek a posléze se snaží tyto protikladné pojmy usmířit v novém pojmu, který by zahrnoval nebo směřoval významy obou výchozích pojmů.

Základními protiklady jsou například:

Protiklad MUŽ ↔ ŽENA je následně usmířen v pojmu MANŽELSTVÍ.

Protiklad ŽIVOT ↔ SMRT je následně usmířen v pojmu NESMRTELNOST.

Protiklad KULTURA ↔ PŘÍRODA se střetává v mnoha pojmech, například také v pojmu ČLOVĚK.

Lévi-Strauss tímto způsobem nadefinoval univerzální vzorec logického modu všelidského uvažování. Podle něj to není smysl, co zakládá myšlení, ale je to modus binární matrice myšlení, který předurčuje modelování smyslu.

5.5 Přirozenost člověka a socializace

O problematičnosti pojmu přirozenost jsme hovořili již dříve. Nicméně, přesto že neznáme přesný podíl vlivů dědičnosti a výchovy na jejím utváření, strukturálně můžeme říci, že příroda člověka vybavila určitými danostmi, mezi něž patří také určité potřeby a kultura nás učí, jak s těmito danostmi pracovat a jak tyto potřeby uspokojovat.

5.5.1 Lidské libido

Otázkou přirozenosti se antropologie zabývala a zabývá velmi intenzivně. Antropologické myšlení zasáhla také velmi značně vlna mocného vlivu freudistického uvažování o lidské přirozenosti. Týkalo se to například jeho teorie závislosti dětí na rodičích, teorie libida nebo teorie polymorfní sexuality člověka. Člověk se od jiných savců liší například tím, že u něj neexistuje **estrus**, neboli období říje, čili cyklicky se opakující období zvýšení intenzity pohlavní činnosti. Dalším znakem, který je člověku

vlastní je faktor tzv. polymorfní perversity. Člověk, jako jediný z živých tvorů, může dosáhnout sexuálního vzrušení a uspokojení ve velmi rozmanitých podobách.

Poznámka

Freud vycházel z neotřesitelného přesvědčení, že základní a všudypřítomnou hybnou energií lidské existence je LIBIDO. Tato energie je podle něj hybnou silou i lidského altruismu, rodinných vztahů a jako taková se přelévá neboli sublimuje do veškeré tvůrčí činnosti.

Nesmíme však přehlížet fakt, že hned jeho nejvýznamnější žáci jako E. Fromm nebo C. G. Jung přesvědčení svého učitele nesdílely a poskytly významné argumenty pro jeho kritiku.

5.5.2 Psychologická antropologie

Tato kritika ale nic nemění na faktu, že Freudovy objevy poskytly značné impulzy pro rozvíjení oboru psychické antropologie. Ta vychází z myšlenky, že vývoj lidských jedinců a formování dospělého člověka napříč kulturami velmi významným způsobem ovlivňují zážitky z raného dětství. To zakládá tvrzení, že právě ve zkušenosti raného dětství ovlivněného kulturními formami, ve kterých se odehrává, jsou založeny mnohé společné rysy příslušníků té či oné společnosti.

Na tomto základě zkoumají psychologičtí antropologové vztahy mezi výchovou dětí a osobností v jednotlivých kulturách.

Kontrolní otázky

- Jak vysvětlíte fakt individuálního vědomí?
- Jakým způsobem je podmiňováno vědomí vlastního Já?
- V jakém vztahu je vědomí života a smrti a vědomí času?
- Co znamená prvotní klasifikace?
- Co je to binarita myšlení?
- Co odlišuje lidskou sexualitu?
- Z jakého předpokladu vychází obor psychologické antropologie?

Souhrn

Sociální a kulturní antropologie nemůže opominout fenomén lidského vědomí, který člověka vyděluje z celé biologické říše jako naprosto unikátní druh.

Struktury myšlení v různých společnostech se soustřeďují na rozdílné akcenty, což zásadním způsobem znesnadňuje možnost překladu. Avšak je zde předpoklad, který se stal až antropologickým dogmatem, že existuje psychická jednota lidstva. Ten souvisí

s univerzalitou vědomí vlastního já navzdory odlišnostem v intenzitě individualizace tohoto vědomí v různých kulturách. Dále je zde univerzální odvozování identity Já ve vztahu k Jinému a sociabilní vztahování vlastního Já k nějakému kolektivnímu MY, které je ve vztahu k nějakému Oni.

Dalším univerzalizujícím prvkem lidské identity je lidské vědomí o životě a smrti, od kterého se odvíjí i pojmání smyslu. S ním souvisí i otázka základu lidské klasifikace. Zatímco Durkheim hovoří o prvotní klasifikaci posvátné/profánní jako o matici všeho ostatního klasifikování, Lévi-Strauss nás upozorňuje na zásadní význam vztahů mezi objekty myšlení na principu binarity logického myšlení.

Nakonec zde máme specificky lidské prožívání a realizování sexuality a podmiňující vliv vztahu mezi zážitky raného dětství a formováním dospělých jedinců, kterými se zabývá obor psychologické antropologie.

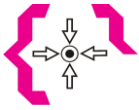

Literatura

- DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002.
- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 277–296.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 515–526.
- SOUKUP, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha, Portál 2004, s. 131–138; 185–188.
- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 91–106.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 79–83.
- GIRARD, R.: *O původu kultury*, Brno, Centrum pro demokracie a kultury 2008, s. 116–123.

6 Společnost a systém

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních východiscích společenského organizování.
- Budete schopni rozlišovat základní funkce jednotlivých kulturních prvků.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• společnost	• společenský systém	• práva a povinnosti
• řád	• psychologická funkce	• rovnováha společnosti
• způsob organizování	• funkcionalismus	

6.1 Lidé a společnost

Lidé, ačkoliv mají individuální vědomí a je třeba na ně nahlížet jako na jedince, jsou současně nutně společenskými tvory. To platí dokonce i v případě, že jednají a žijí protispoolečensky. Lidé společnost potřebují, protože ona zajišťuje možnost realizování společenského charakteru lidského ustrojení. Bez společnosti by přežití lidského druhu bylo nemožné, a to platí i v případě tzv. samotářského života.

6.1.1 Společnost

Pakliže hovoříme o společnosti, tak hovoříme vždy o více či méně systematizované struktuře nějakého kolektivního celku, který se těší do určité míry, podle kulturních podmínek, ekonomické a politické samostatnosti. Díky této celistvosti, která společnosti odděluje od ostatních společností, se vyvíjejí každá do jisté míry odlišným způsobem.

Poznámka

Společnost a její struktura se během procesu socializace současně stále více dostává do struktury myšlení jedince.

6.2 Společnost a její organizování

Společnost jako strukturovaný systém také předpokládá určitou formu organizování a základní principy, na základě kterých se organizování společnosti bude odvíjet a předávat dál. Rozlišení mezi strukturou a organizací pak vypadá následovně:

Struktura je zavedeným souborem pravidel, zvyklostí, statusů společenských institucí.

Organizace společnosti je dynamickým aspektem struktury, jednoduše je tím, co lidé dělají.

6.2.1 Společenský řád

Společnost není nikdy abstraktní množinou, vždy se jedná o organizované sdružení konkrétních lidí, které se vnitřně člení za účelem přidělování specifických práv a povinností. Tomuto **specifickému způsobu organizování** říkáme společenský řád. Díky řádu se lidské jednání stává čitelným, smysluplným a předvídatelným. Tato skutečnost zakládá a umožňuje vzájemnou předvídatelnost reakcí a generuje adaptační strategie kalkulovaného chování na základě kalkulovatelnosti chování ostatních.

Poznámka

Výše zmíněná srozumitelnost, předvídatelnost a smysluplnost definuje společnost jako symbolický systém

6.3 Společenský systém

Vlastní řád společnosti, který se projevuje v konkrétních formách a pravidlech má nad sebou ještě vyšší organizační princip společenského chování, ze kterého derivuje a tím je tzv. společenský systém.

6.3.1 Definice společenského systému

Společenský systém je v podstatě definován svou nejzákladnější funkcí, kterou je adaptační strategie. Společenským systémem jsou strategie, kterými je lidé mají řídit. Tyto strategie stanovují základní pravidla hry, které následně ústí do společenského řádu. Systém není nikdy statickou strukturou, naopak je neustálým procesem přizpůsobování vlastního jednání ostatním lidem. Vzhledem k tomu, že tak činí i všichni ostatní členové společnosti, tak můžeme říci, že společnost je v neustálém pohybu jako nějaké živé těleso.

Poznámka

Společenský řád není nutně otázkou harmonizace, nebo dokonce unifikace. Spíše vyjadřuje nějakou rovnováhu konfliktů a protikladů.

6.4 Sociální systémy

Sociální systémy jsou soubory vztahů, které jsou pravidelně aktualizovány, a tudíž reprodukovány v procesu interakce.

Sociální systém je dále charakterizován sdíleným normativním systémem a funkčním souborem sankcí.

Existují různé **stupně sdílené kultury**:

Dospělý jedinec je nejintenzivněji členem nukleární rodiny, poté profesní skupiny, pak například členem nějakého kroužku, oddílu, odborů, dále členem politické strany atd.

Hranice sociálních systémů

Přestože hranice můžeme jen těžko definovat, přeci jen je zřejmé, že leží tam, kde prudce ubývají a ustávají interakce, tedy vztahy.

6.4.1 Sociální síť

Sociální síť je tvořena souborem vztahů soustředěných kolem jedince. Síť na jedincích závisí, není tedy příliš trvalým sociálním systémem.

Rozsah sítě

Složitost a trvanlivost má vliv na rozsah dané společnosti. Tedy rozsah společnosti je přímo úměrný její složitosti. Měřítkem složitosti společnosti se může stát také míra anonymity. Čím větší rozsah sítě, tím méně se lidí zná osobně.

Nelokalizovaná síť

V současnosti se objevil a je stále víc přítomen fenomén nelokalizované sítě, jejímž typickým představitelem je **internet**. Internet přesahuje dualitu lokální/globální, malý/velký rozsah. Internetové komunity, na rozdíl od ostatních, začínají existovat v momentě, kdy se k nim někdo přihlásí. Internet je decentralizovaná a nelokalizovaná „síť sítí“.

6.4.2 Skupina a síť

Podle síly skupiny a síly sítě můžeme rozlišit několik typů společnosti.

Silná skupina je taková, kdy ostatní na jedince vyvíjejí silný tlak, čím je skupina silnější, tím je silnější tlak na jedince.

Síť charakterizuje také míru sdílených vědomostí.

Typy vztahů:

- 1) silná skupina, silná síť → silná celospolečenská soudržnost (Ghana)
- 2) slabá síť, silná skupina → musí být poslušnější, ale mají i silné individuální požadavky, musí obdělávat půdu předků, ale přitom budou vydělávat peníze, což nelze jinak než migrací (středoafričské společnosti)
- 3) silná síť, slabá skupinová soudržnost → postrádá vůdce i pevné hranice

6.4.3 Společnost a aktér

Z hlediska aktéra můžeme rozlišit dva dominantní typy společnosti a jeden, který je jejich kombinací:

- a) individualistická – ve které převládá individualistické myšlení spojované se jménem Maxe Webera
- b) kolektivistická – kde převládá kolektivistické myšlení spojované se jménem Karla Marxe a Émila Durkheima
- c) dualistická – některé jevy nelze považovat za čistě individualistické a jiné za čistě kolektivistické (např. náboženství a jazyk, obojí potřebuje jak individualistický, tak kolektivistický způsob myšlení)

Společnost funguje jako interakce, je v neustálém procesu, neboť člověk nemůže žádný čin vykonat dvakrát, protože první čin vždy lehce pozmění systém.

6.5 Systém a funkce

Funkce nějakého kulturního prvku nebo zvyku nemusí být nutně tím, čím se zdá být na povrchu. Zvyk není funkčně nutně tím, co si lidé myslí, že je. Durkheim například říká, že tam kde se spolu lidé modlí, spolu spíše zůstanou pohromadě, čímž se ale neříká nic o tom, jestli to je díky působení sil, které vzývají. Funkcí kulturních prvků se zabývali především antropologové funkcionalistického zaměření (Durkheim, Mauss, Radcliff-Brown, Malinowski).

6.5.1 Funkce kulturních prvků a zvyků

Podle amerického Bronislava Malinowského, polského antropologa, který působil v USA, je možné pochopit nějaký kulturní prvek na základě jeho trojí funkce:

- 1) Kulturní prvek lze interpretovat jeho fungováním.
- 2) Velká část kulturních prvků a zvyků plní nějakou psychologickou funkci jako například snižování strachu a úzkosti.
- 3) Lidské chování a kulturní zvyklosti mají uspokojovat základní lidské potřeby, které stojí v jejich pozadí.

Poznámka

Funkcionalistický přístup ke kultuře je dnes považován za pouze doplňkovou metodologii, nikoliv za vše osvětlující nástroj porozumění kulturám.

6.5.2 Problém rovnováhy systému

Sociální struktura a sociální organizace se v rámci strukturně-funkcionalistického způsobu myšlení jeví jako funkce zajišťující existenci společnosti či institucí. Všechny společnosti se nám jeví jako funkční. Nejsou-li funkčními, jednoduše zanikají.

Podle Radcliffa-Browna je společenským systémům společné to, že podobně jako jiné živé organismy, tíhnou a směřují k ekvilibriu. Jenomže právě toto logické hledisko je nejvýznamnější slabinou funkcionalistického přístupu. Protože metodologicky je velmi problematické pro zkoumání a interpretování **společenské změny**. Daleko vhodnějším nástrojem pro porozumění faktorů společenské změny je mimetický přístup zabývající se systematicky otázkou krize a rozpadu společenských struktur.

Souhrn

Člověk-jedinec je současně sociální osobou, jeho existence je vymezena vztahy s druhými jedinci. Avšak chápání člověka jako sociální osoby v sobě nese ještě mnoho ne vždy jednoduchých aspektů. Prvním aspektem je vzájemné pronikání a prostupování faktorů společenské organizace na úrovni řádu a společenského systému napříč sociální osobou.

Člověk je ve vztahu s ostatními lidmi, každé jeho jednání je poznamenáno určitým vztahem. Člověk je interaktivní bytostí, která se od ostatních lidí učí adaptačním strategiím a pravidlům společenské hry.

Tento funkční vztah vytváří systémy sociální struktury a sociální organizace, které svojí podstatou musí být funkční, protože nejsou-li funkčními, jednoduše zanikají.

Diferencované vztahy jedince a společnosti vytvářejí pomocí norem a sankcí různých stupňů sdílení kultury, různorodé sociální systémy.

Hranice těchto systémů určuje přítomnost nebo absence interaktivních funkčních vztahů.

Vztahy soustředěné kolem jedince předou tzv. sociální síť, která vytváří tkanivo společnosti s různou mírou rozsahu, která je závislá na složitosti dané společnosti.

Velikost rozsahu je přímo úměrná míře anonymity, ta je s narůstajícím rozsahem také na postupu. Samostatnou kapitolou jsou nelokalizované, decentralizované sítě, především internet.

Z hlediska vztahu mezi společností a aktérem, v rámci sociální sítě, rozlišujeme tři typy společenského myšlení: individualistické, kolektivistické a dualistické.

Jednotlivé kulturní prvky a zvyky pak v rámci společenského systému a řádu plní určité funkce. Z těchto funkcí vychází zejména funkcionalistický přístup antropologického bádání.

Funkcionalistické teorie přinesly do oboru výzkum struktur jednotlivých kultur. Malinowski se zaměřil především na vliv biopsychických potřeb člověka na vývoj kultur. Radcliffe-Brown zkoumal spíše vliv institucí na normování kultur. Mauss se zase pod vlivem Durkheima zabýval srovnáváním struktur jednotlivých kultur.

Jednou z nejzásadnějších otázek, které se týkají společenských systémů a řádu společnosti, je problém interpretace společenské změny, kterou funkcionalistický přístup, který na kultury nahlíží v principu jako na systémy tíhnoucí k ekvilibriu, neumí řešit.

Literatura

MALINOWSKI, B.: *Vědecká teorie kultury*, Brno: Krajské kulturní středisko 1968, s. 45-60.

ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 57–79; 97-119.

SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 396–400; 425–453.

SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 49–72; 98–127.

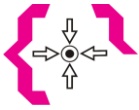
COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 43–48.

VODÁKOVÁ, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Slon 2000, s. 131–137.

GIRARD, R.: *O původu kultury*, Brno, Centrum pro demokracie a kultury 2008, s. 107–137.

7 Status a role

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o vztahu statusu a rolí.
- Budete schopni rozlišovat genetické a společenské programování rolí.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• status	• askriptivní status	• společenské
• role	• konflikt rolí	programování rolí
• získaný status	• genetické	• sexuální role
	programování rolí	

7.1 Postavení ve společenském systému

Se společenským systémem souvisí také otázka společenského postavení a otázka norem, které jsou po jedincích, kteří zaujímají nějakou společenskou pozici požadovány.

7.1.1 Status

V rámci společenského systému, který určuje pravidla společenské hry, můžeme na jedince nahlížet také jako na hráče, či doslova herce, nebo protagonisty této společenské hry. V rámci systému plní každý určitou funkci. Je tedy jakýmsi „funkcionářem“ neboli vykonavatelem dané úlohy. V herním systému zaujímá například pozici matky nebo otce, sestry, vnučky, ale také například doktora, učitele, makléřky, chudého nebo ženy, muže, nemocného atp. S každou takovou herní pozicí se váže to, čemu říkáme společenský status. Status je morálně neutrální, je pouhým vyjádřením životní situace a označuje také určitou míru váženosti toho, kdo je jeho držitelem.

Poznámka

Společenský status je vyjádřením postavení ve společenském systému.

7.1.2 Role

Naproti tomu společenská role už tak morálně neutrální není. Vyjadřuje totiž více či méně definovaná očekávání určitého chování, která má držitel nějakého společenského statusu splňovat. Na základě toho, jak taková očekávání naplňuje, je pak nositel společenské role posuzován, hodnocen a často také odměňován či trestán.

Poznámka

Nejvýrazněji je to patrné v případě, kdy nositel nějaké společenské role radikálně vybočí z hranic očekávaného chování. Takové vybočení má zpravidla pro jednatelovo negativní důsledky, které se mohou pohybovat od vyjádření nevole, přes pokárání, ztrátu zaměstnání nebo benefitů až k pokutě, věznění nebo v extrémních případech i ztrátě života.

7.2 Dělení statusů

Přestože statusů je ve společnosti celá řada, můžeme je dělit do několika kategorií. Patrně nejzákladnějším dělím je rozlišování mezi tzv. získanými statusy a tzv. připsanými statusy.

7.2.1 Připsané statusy

Připsané statusy člověk nabývá bez vlastního přičinění. Prakticky jsou mu připsány hned při narození. Jedná se především o pohlaví, věk, barvu pleti, příbuzenství, kastu, etnickou příslušnost... Tyto připsané, nebo také askriptivní statusy, se vyskytují všude na světě.

7.2.2 Získané statusy

Se získanými statusy je to složitější. Jsou mnohem pestřejší a liší se společností od společnosti. Už jen fakt, že máme desítky tisíc různých profesí, poukazuje na jejich pestrou a širokou škálu.

Poznámka

Člověk je prakticky od narození společenským tvorem a nemá možnost jím nebýt.

7.2.3 Připsané statusy

Připsané statusy člověk nabývá bez vlastního přičinění. Prakticky jsou mu připsány hned při narození. Jedná se především o pohlaví, věk, barvu pleti, příbuzenství, kastu, etnickou příslušnost... Tyto připsané nebo také askriptivní statusy jsou, se vyskytují všude na světě.

Každá společnost je jimi významně definována, a to platí i pro společnosti rozvinuté. V pozadí každého společenského systému stojí systém příbuzenství a systém třídění dalších askriptivních statusů.

Poznámka

Askriptivní statusy v podstatě měnit nelze, získané statusy jsou naopak proměnlivé. Stejně tak se mohou proměňovat i role.

7.2.1 Význam statusů a vývoj společnosti

S vývojem komplexity společnosti se vyvíjí i společenský systém. Dokonce můžeme definovat vývojovou rovnici, podle které platí, že v čím rozvinutější společnosti se člověk ocitá, tím mají větší váhu získané statusy a naopak. V technicky a průmyslově rozvinutých společnostech se vždy zvyšuje počet získaných postavení a také jejich význam. V jednodušších společnostech existuje jen velice málo získaných postavení. O to větší význam v nich mají askriptivní statusy jako například žena, matka, stařena.

Nicméně rozlišovací hranice mezi získanými a připsanými statusy není vždy jasná, přesná a zřetelná. Například být horníkem je sice získaným statutem, ale jen ojedinele jsou jimi ženy.

7.3 Konflikty rolí

Již od dětského věku se jako protagonisté a hráči různých společenských rolí dostáváme do složitých situací, kdy očekávání spojená s nějakou rolí, kterou plníme, se dostávají do neřešitelného nebo těžko řešitelného konfliktu s očekáváními, která jsou spojena s jinými rolemi. Například role syna s rolí člena party. Dítě jde s rodiči po ulici za ruku a najednou potká kamarády a ruku z dlaně rodiče rychle vysune. Velmi často se také přebíjejí role rodinné s rolemi v zaměstnání. Řešení neslučitelnosti rolí se pak může stát významným milníkem, který nadefinuje budoucí postavení jedince.

7.4 Pohlavní role

Ne všechny role, které člověk ve společnosti hraje, jsou stejně důležité a významné. Role se na jedince vrství jako cibulové pláty. Středovou rolí nebo také ústředním prvkem cibule rolí jsou role pohlavní.

V rámci věd o člověku existuje dvojí pohled na to, co stojí za stávající podobou pohlavních rolí v kulturách:

7.4.1 Genetické programování pohlavních rolí

- 1) Jedni zastávají názor, že pohlavní role jsou výsledkem **genetického programování**. Je přeci evidentní, že z biologického hlediska ženy devět nosí dítě devět měsíců, pak ho kojí a apod. Ženy jsou díky tomu v mnoha směrech omezovány. Nemohou vynakládat stejnou fyzickou námahu, cestovat, nemohou vykonávat některé druhy těžkých prací. Muži zase musí být při sexu psychofyzilogicky vzrušeni, aby mohlo dojít k početí dítěte, zatímco ženy takové vzrušení nepotřebují, mohou ho snadno předstírat a biologicky si dopřávat větší frekvenci sexu než muži

7.4.2 Společenské programování pohlavních rolí

- 2) Naproti tomu stojí názor, že pohlavní role jsou výsledkem spíše **společenského programování**.

Poznámka

Z tohoto hlediska je také zřejmé, že představa, že muži mají silnější sexuální touhy než ženy. Biologickou realitou je skutečnost, že zatímco muži mají vrchol sexuálního puzení někdy kolem 19 let věku, tak ženy ho mají někdy kolem čtyřicátého roku.

V našem kulturním okruhu se často setkáváme s představou, že muži jsou inteligentnější a intelektuálnější než ženy. Takové přesvědčení však nevypovídá o ženách vůbec nic, avšak o mužích vypovídá mnohé. Jako kulturní prvek slouží ve prospěch zachování mužské nadřazenosti.

V žádné společnosti minulé ani současné ženy nehrají dominantní úlohu a jejich status není vyšší než status mužů. Matriarchát nebyl nikdy prokázán to, co mnozí považovali za matriarchátní zřízení bylo spíše matrilineárním systémem.

Kdyby muži byli od přirozenosti dominantní, tak by nepotřebovali tolik kulturních pomůcek, jako jsou tajná společenství, předvádění virility, agresivity, sexuální výkonnosti, sexistických projevů a šovinismu.

7.5 Proměnlivost pohlavních rolí

Nejen dnes, ale i v hluboké minulosti nalézáme četné příklady proměnlivosti a tvárnosti pohlavních rolí.

7.5.1 Postavení ženy

Ve své nejúspěšnější práci *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností* popisuje Margareth Meadová velmi rozdílné ženské role u tří zkoumaných společností, což poukazuje na fakt, že pohlavní role jsou velmi tvárné a za jejich tvárností stojí kulturní podmíněnost. Současně se ukazuje, že společnosti, kde mají ženy obecně malou prestiž, disponují tzv. vyrovnávacími mechanismy, díky které mají matky a starší ženy ve společnosti často lepší postavení než v naší rozvinuté společnosti. Zatímco v tradičních společnostech ženám s léty společenský status narůstá, v západní civilizaci je tomu přesně naopak.

Poznámka

V moderní rozvinuté společnosti je pracující žena spíše produktem průmyslového kapitalismu než výsledkem emancipace díky feministickému hnutí.

Většina žen ví, že v peněžní společnosti, kde se vše měří hodnotou peněz, vede přímá cesta k úctě, úspěchu a moci přes ekonomiku.

Tradice mužské nadřazenosti je tak silná, že dokonce i v naší „rovnostářské“ epoše vnímání mužů a žen platí, že navzdory emancipaci má většina žen k plnému pracovnímu úvazku v zaměstnání ještě 90 % úvazek domácích prací.

Kontrolní otázky

- Co je to status?
- Jaký je vztah mezi statusem a rolí?
- Co je specifikem jednání?
- Jak byste vyjádřili vztah mezi statusem a rolí?
- Co znamená připsaný status a jak souvisí se strukturováním společnosti?
- Nadefinujte alespoň pět příkladů konfliktu rolí.
- V čem nalézáme původ mužské nadřazenosti?

Souhrn

Člověk ale není pouze ve vztahu s přírodou a kulturou, nýbrž jejich prostřednictvím je současně ve vztahu s ostatními lidmi, každé jeho jednání je poznamenáno určitým vztahem. Člověk je interaktivní bytostí. Jako aktér vystupuje zejména v rámci získaných a připsaných statusů prostřednictvím rolí, které „hraje“. V základním ohledu se statusy, které člověka situují do společenského systému, dělí na získané a připsané.

Jeho úspěch ve společnosti se odvíjí od toho, jak naplňuje očekávání, která souvisejí s jeho statusem.

Ústřední rolí, která člověka definuje významněji než všechny ostatní role a která prostupuje i mnoha dalšími rolemi, jsou pohlavní role. Nicméně i ty nejsou generovány jednoznačně pouze na základě genetického programování, ale jsou velmi významně modulovány kulturou. Pohlavní role se ukazují být díky kulturní podmíněnosti velmi tvárnými.

V rámci lidské interaktivity a směny rolí se ještě projevuje fenomén moci, který teorie rolí popsat neumí. Moc má dvojí dimenzi, která je, zdá se, v perichoretickém (vzájemně se prostupujícím) vztahu. První dimenzí je moc jako volní jednání a druhou dimenzí je moc jako souhra struktur. Tato dvojí povaha moci je zjevná například v rámci společenského postavení mužů a žen.

Podřízenost žen tedy má daleko složitější původ, než by se na první pohled mohlo zdát. Také podřízenost žen patří mezi lidské univerzálie, avšak jde o podřízenost vztahenou k mužskému pojetí moci, prestiže, o kterém není jisté, nakolik o něj ženy stojí. Ženy se totiž orientují výrazněji na domácí a muži na veřejnou sféru.

Právě tento rozdíl klade otázku, zdali nejsou ženy více spojeny s přírodou a muži s kulturou, ani tato otázka však nemá jednoduché řešení.

Jedno je však jisté. Jak svět mužů, tak i svět žen je výrazně kulturně podmíněný, tato kulturní podmíněnost ovlivňuje mužskost a ženskost po celém světě.

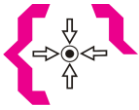

Literatura

- CAPLAN, P.: *The Cultural Construction of Sexuality*, London-New York, Tavistock 1987.
- MEADOVÁ, M.: *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*, Praha, SLON 2010.
- NAGEL, J.: *Race, ethnicity, and sexuality: intimate intersections, forbidden frontiers*. Oxford University Press 2003.
- SOUKUP, V.: *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011, s. 46n.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 396–400.
- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 49–72.
- LYONS, A. P., ed. a LYONS, H. D., ed. *Sexualities in anthropology: a reader*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.
- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 57–79.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 43–48.
- GIRARD, R.: *O původu kultury*, Brno, Centrum pro demokracie a kultury 2008, s. 107–137.

8 Manželství a rodina

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních formách manželství a rodiny.
- Budete schopni uvažovat o rodině jako o struktuře.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• polygynie	• levirát	• nukleární rodina
• polyandrie	• sororát	• posloupná monogamie
• monogamie	• bratrská polyandrie	• matrifokální rodina
• polygamie	• věno a cena za nevěstu	

8.1 Manželství a totožnost

Manželství existuje v různých formách ve všech společnostech. Navzdory jeho rozdílnosti, co se týče forem, má manželství všude základní funkci spojenou s udělováním totožnosti dětem.

8.1.1 Manželství, legitimita a kontrola

S manželstvím se tedy pojí vždy **idea legitimacy dítěte**, která dítěti zajišťuje pravidla pro dědictví a další právní nároky, které vyplývají z pravidel a zákonů dané společnosti. Manželství tedy zasahuje do základních struktur společnosti.

Podobně zásadní význam pro společenský systém plní manželství ve funkci kontroly a regulace lidské sexuality. Konkrétní podoby manželství v daných společnostech vždy legitimizují určité podoby sexuálních vztahů, zatímco ostatní jsou delegitimizovány. Od manželství je odvozena **normotvorba sexuální morálky**.

Další funkcí manželství z antropologického hlediska je společenská dělba práce, která souvisí s výchovou a péčí o děti. Navíc pouto dítěte k matce je primárním vzorem pro všechny ostatní společenské vztahy.

Poznámka

To však neznamená, že pouto k matce je univerzálně totožné ve všech kulturách. Také tento kulturní prvek je formálně kulturně podmíněný.

8.1.2 Otázka homosexuality

Pokud jde o homosexualitu, můžeme se s ní setkat v různých formách u velkého množství společností. Existují společnosti, které sňatek mezi příslušníky stejného pohlaví povolují, avšak pouze v případě, že jeden z partnerů přijme opačnou pohlavní roli (indiáni Mohave, Egypt, Inkové, Havaj). Ve značném množství kultur po celém světě není sňatek homosexuálů považován za zvrácený nebo nenormální, ale za nelogický či nesmyslný.

8.1.3 Zákaz incestu

Všechny známé lidské společnosti zakazují sexuální vztahy mezi blízkými pokrevními příbuznými. Tento zákaz můžeme považovat za lidskou univerzálii. Všichni od raného věku víme, že sexuální vztahy s blízkými příbuznými jsou nepřijatelné, i když nám to nikdo nevysvětlil. Manželství mezi příbuznými je vždy přísně zakázáno.

Mezi laickou veřejností je často přítomen názor, že incest by vedl k biologické degeneraci. Poukaz na genetické následky není pro vysvětlení tohoto fenoménu dostačující.

Všechny lidské skupiny jsou v jistém ohledu **exogamní i endogamní** – od člověka očekávají, že vstoupí do manželství s člověkem svého rodu, ale nikoli se svým příbuzným.

Poznámka

Jenomže incest je mnohem běžnějším společenským jevem, než jsme se domnívali.

Podle Sigmunda Freuda incestní tabu zakládá prvotní vražda patriarchy prvotní hordy vlastními syny, kteří se svého činu zalekli. Tito synové posléze z otce udělali symbol-totem, zřekli se práva na ženy, po kterých původně toužili a zákonem nastolili zákaz pohlavního styku mezi lidmi pocházejícími ze stejné totemické obce. Z něho pak vnikl zákaz uzavírání sňatků mezi příbuznými jako vůbec první zákon.

8.2 Formy manželství

Navzdory množství rozdílných forem manželství je monogamie nejrozšířenější formou na planetě často i tam, kde není formou jedinou. Manželství jsou v nejlepší slova smyslu spojenectví. Spojují rodinu a jednotlivce do širokých příbuzenských sítí.

8.2.1 Polygamie

Obecně platí, že muži s polygamií často sympatizují, avšak stejně tak platí, že u žen je tomu přesně naopak.

Poznámka

V Africe je polygamie umožněna díky bohatství. U muslimů platí, že muž může mít maximálně 4 ženy. Existuje zde tzv. „cena za nevěstu“. Pro chudého muže je obtížné se postarat i o jedinou ženu.

Někde je tzv. cena za nevěstu běžnější než věno, ta je vyplácena proto, že rodina ženicha získává právo na nevěstinu pracovní sílu. Pokud není cena zaplácena, může být manželství prohlášeno za neplatné. **Často se stává, že na zaplacení ceny musí přispět několik příbuzných.**

8.2.2 Polyandrie

Polyandrie neboli mnohomužství se objevuje spíše zřídka. Setkáváme se s ním ve specifických přírodních podmínkách, kde není dostatek potravy, zvěře, pastvin a zdrojů. (Šošoni, Tibet, horské kmeny Indie, Polynésie). V těchto přírodních podmínkách se porodnost kontroluje a reguluje mnohem přísněji než v jiných. Žena totiž může mít mnoho mužů, avšak stále je schopna porodit jen jednou za devět měsíců.

Aby se v Himalájích stal muž soběstačným, musí si nejprve vybudovat vlastní stádo. Tehdy si může pořídit i vlastní domácnost. Mladší bratři do té doby žijí v rodině staršího bratra a mají s ním i stejnou ženu. V Tibetu tzv. **bratrská polyandrie** oddaluje vstup do manželství, ale také pomáhá uspokojit sexuální potřeby mladších mužů.

8.2.3 Levirát, sororát a sororátní polygynie

Objevují se ale také ještě vzácnější formy manželství jako:

Levirát – v některých společnostech se vdova, dle nepsaných norem, provdává za bratra zesnulého.

Sororát – jinde se zase vdovec ožení se sestrou své zesulé manželky.

Sororátní polygynie – právo vzít si sestry manželky (kmeny v Brazílii). Muž má po uzavření sňatku právo na sex s mladší sestrou.

8.3 Manželství v moderní společnosti

Poznámka

V západních společnostech se má za to, že by manželství mělo vznikat na základě lásky. To je ze srovnávacího hlediska holá výstřednost!

Typickým trendem v moderních společnostech je nárůst počtu jedinců, pro které se manželství stává soukromou záležitostí

Dozor starší generace je spíše tam, kde při svatbě dochází k převodům velkých majetků. Typickou formou rodinného života je v západních společnostech tzv. **nukleární rodina**.

8.3.1 Nukleární rodina

Jestliže nejmenším stavebním kamenem v sociální a kulturní antropologii není izolovaný aktér a vztah mezi dvěma aktéry, pak nejmenším sociálním systémem je dyadický vztah. Snad nejlépe ho vyjadřuje tzv. **nukleární rodina**. Základní a nejmenší společenská jednotka.

Kolem ní se formuje **domácnost**, v ní se odehrávají ty nejdůležitější a nejintenzivnější interakce. Výzkum domácností je tak pro antropologii jedním z nejcennějších zdrojů informací.

Manželé vyrostli v **orientačních rodinách** a společně vytváří **prokreační rodinu**. Ta má hlavní a naprostou zodpovědnost za výchovu dětí.

Poznámka

Mateřské právo je považováno za přirozené. Otcovské právo je naproti tomu smluvní (kulturní). Matčino tělo muselo pracovat devět měsíců, otec jen několik vteřin

Některé jihoamerické kmeny věří, že tělo dítěte je vymodelováno tak, že se na něm pracuje při mnoha sexuálních stycích. Dítě brazilských Kuikurů říká otce všem mužům, kteří měli pohlavní styk s matkou.

V západních společnostech nukleární model rodiny vyhovuje nejlépe potřebám moderní doby kladoucí vysoké nároky na mobilitu a flexibilitu pracovní síly. To s sebou ale nese celou řadu vážných problémů, jako např. **feminizaci chudoby**.

- mužům se po rozvodu daří daleko lépe, snadněji se ožení,
- mužům se po rozvodu zvýší příjem o 40 %, ženám se naopak o 70 % sníží.

8.3.2 Částečné monogamie

Zeslabování pevných vazeb a vztahů s dalšími příbuznými a vysoké procento rozvodů způsobily, že nukleární rodiny jsou izolované a s obtížemi života se musí vyrovnat sami.

- manželství se stalo záležitostí velkých očekávání a ještě větších zklamání
- v USA se vytvořil model tzv. **posloupné monogamie** (jádro je tvořené ženami, k němu se přidávají na čas muži)
- zvýšení svazků založených na dohodě (4× víc než v r. 1970)
- zvl. v černošských ghettech amerických velkoměst vznikla tzv. **matrifokální rodina** (rodiny jsou soustředěné kolem žen, ty jsou hlavní zásobitelky a jediné stálé členky, často jde o tři generace žen, muži se objevují jen na čas jako manželé a milenci)

Poznámka

Barbara Ehrenreichová ve své studii *Hearts of Men* píše, že dnešní mladí muži mají tendenci utíkat před závazky a odpovědností. Nakonec se mnozí ožení, ale když se rozvedou, klidně přenechají děti matce.

Kontrolní otázky

- Co je základní funkcí rodiny?
- Jak souvisí manželství a legitimita?
- Jaká pravidla panují kolem incestu a proč?
- Jaký je racionální důvod k polyandrickým formám manželství?
- Co znamená posloupná monogamie a matrifokální rodina a jakou roli zde hrají muži?
- Co svědčí pro a co proti analogii vztahu muž/žena a příroda/kultura?

Souhrn

Manželství z antropologického hlediska plní základní funkci poskytování legitimacy potomkům. Díky strukturálním dopadům této funkce a vztahům mezi manžely se manželství stává základní strukturou, která se promítá do ostatních struktur společnosti. S tím souvisí různé normy, zvyklosti, tabu, pravidla zákazu incestu nebo normy sexuální morálky. Dokonce i pohled na homosexualitu je vázán na základní funkce rodiny.

I když manželství strukturálně plní stejné funkce, tak se formálně odlišuje podle kulturních a historické podmíněnosti různých kultur. Díky tomu se rozvinuly téměř protikladné modely rodinných forem od polygynie k polyandrii a monogamii.

Specifickou kapitolou problematiky manželství a rodiny je vývoj pojetí nukleární rodiny v západní společnosti, kde se stále více oslabují rodinné, příbuzenské a sociální vztahy, což proměňuje a značně přetěžuje nároky kladené na nukleární rodinu. Nukleární rodina se tak stává o to křehčí a přitom jsou na ní delegována stále větší očekávání.

Postupné přetěžování nukleárních rodin vede k jejich kolapsu a krizím, které nakonec ústí do častých rozvodů. Porozvodová situace pak ekonomicky prospívá mužům, zatímco ženy chudnou. V této situaci se rodí nové formy rodinného soužití jako například posloupná monogamie nebo matrifokální rodina. Obě formy souvisí se stále menší ochotou mužů na sebe brát závazky a starat se o děti, které mají z rozpadlých vztahů.

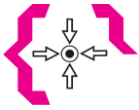

Literatura

- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 157–176.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 585–589.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 55–57.
- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 60–62.
- BOURDIEU, P.: *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum 2000.
- FOUCAULT, M.: **Subjekt a moc**. In: *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann a synové 2003, s. 195–225.

9 Příbuzenské systémy

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních podobách příbuzenských systémů a příbuzenských lokalit.
- Budete schopni definovat příbuzenský systém, do kterého kulturně náležíme.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• příbuzenství	• bilokalita	• rod
• neolokalita	• avunkolokalita	• klan
• patrilokalita	• rodové linie	• moiety
• matrilokalita	• patrilinearita	• terminologie
• duolokalita	• matrilinearita	• příbuzenství

9.1 Příbuzenství

Příbuzenství zajišťuje lidem v proudu života základní kontinuitu tím, že vytváří pouto mezi generacemi. Každý je spojen se svými předchůdci. Dokonce i v naší fragmentalizované, vysoce individualizované a atomizované společnosti zůstává příbuzenství i nadále hlavním zdrojem svazků.

9.1.1 Příbuzenství a struktura společnosti

Příbuzenské svazky a jejich podoby jsou samotnou kostrou struktury společnosti, kterou je třeba chápat nikoliv jako náhodně seskupený celek jedinců nýbrž jako organizované a vnitřně rozrůzněné seskupení lidí na základě příbuzenských vztahů.

Mnoho společností a skupin je vnitřně uspořádáno pouze a výhradně na základě připsaných statusu věku, pohlaví a příbuzenství. Nicméně tvarosloví řádu příbuzenských vztahů jsou velmi různorodá, přizpůsobivá a tvárná. Tato tvárnost je kulturně velmi významnou skutečností, protože zakládá pružnost, kterou každá společnost potřebuje, aby se mohla přizpůsobovat okolnostem. Avšak stejně jako pružnost potřebují společnosti také určitý řád.

Poznámka

Velkým a obecně sdíleným omylem bývá vnímání příbuzenství jako neproblematizovaného výsledku biologických vazeb.

9.2 Společná krev nedělá příbuzného

Předmětem příbuzenství je manželství a legitimita, která patří do svrchované domény kultury.

9.2.1 Pravidla pro určení příbuznosti

Každá společnost je vyznačena určitým příbuzenským systémem, který obsahuje pravidla pro určení něčí příbuznosti a také normy, která ostatním zamezují ve vstupu do nějaké příbuzenské kategorie. Na základě těchto pravidel a norem je jedincům ve společnosti udělován příbuzenský a společenský status.

Poznámka

Pravidla a normy udělování příbuzenství jsou vylučující. Považujeme je za přirozená, a přitom si neuvědomujeme, že všechny, kdo jsou s námi biologicky spřízněni, bychom si nikdy ani nezapamatovali. Člověk je příbuzný, protože jsme mu udělili roli příbuzného.

Někdy se dává přednost příbuzenství z otcovy příbuzenské linie, jindy naopak z matčiny příbuzenské linie. V naší kultuře říkáme bratřím a sestrám z otcovy i matčiny linie strýcové a tety, ale v jiných příbuzenských systémech mají odlišná pojmenování a role.

9.3 Určování příbuzenství

Poznámka

Povaha a podstata příbuzenství je vždy společenská. Tuto skutečnost dobře ilustrují tzv. rodokmeny. Například arabské rodokmeny vynechávají téměř všechny zmínky o ženách. Munduruci rodokmeny vůbec nemají a potlačují je, neboť živí nesmí vůbec vyslovovat jména mrtvých. Překvapující je rodokmen Ježíše Nazaretského, ve kterém se navzdory patrilineárnímu systému objevují čtyři ženy.

9.3.1 Oboustranné příbuzenství

Většina příslušníků západních společností nezná svůj přesah ke vzdálenějším příbuzným. Dokonce i bratřenci a sestřenice z tzv. druhého kolena jsou hromadně považováni za „vzdálené příbuzné“ nebo jsou úplně zapomenuti. U přírodních národů a tradičních společností by bratřenci a sestřenice z tzv. druhého kolena byly zpravidla považovány za blízké příbuzné.

Poznámka

Příbuzenství se tak navzdory obecnému mínění jeví jednoznačně jako kulturní konstrukt.

Zahrnuje jak pokrevní, tak nepokrevní, tzv. sešvagřené členy rodiny. Příbuzenství je síť vztahů, která je rozprostřena na otcově i matčině straně. Příbuzenský systém každého člověka je odlišný.

9.4 Místo bydliště

Další strukturou, která je odvozena od modelu příbuzenství je lokalita nebo přesněji typ lokality a jejího uspořádání, ve kterém rodiny žijí. Od lokality a jejího uspořádání se odvíjejí další vztahy a normy ve společnosti. Bydliště a fyzická blízkost jsou totiž rozhodujícími faktory, které zakládají pevnost příbuzenských vazeb a vymezování příbuzenských rolí.

Poznámka

Mezi příbuzenskými a sousedskými vztahy není mnohdy žádný rozdíl. Příbuzenství funguje jako symbolický jazyk pro vytváření teritoriálních vztahů.

Pouta pokrevní rodiny nezakládají pokrevní vazby. Daleko spíše je zakládá fyzická blízkost bratra a sestry, otce a dítěte, závislost dítěte na matce apod.

Na Slovensku nebo u nás v Beskydech se setkáváme s názvy vesnic jako Sládkovo, Ondrákovia, Šulcovia, Cisárikovia, Šamajovia apod.

9.4.1 Neolokalita

Tomu, když mladý pár novomanželů zakládá svou vlastní nezávislou domácnost, říkáme neolokalita. Neolokalita má mnoho funkcí, ale patrně nejvýraznější funkcí je útočištná. Mladý pár ji užívá ke vzájemné obraně k plnění ekonomických cílů jako výchozí útočiště a pevný bod existence.

Poznámka

Pojetí neolokality je pro nás zčásti předností, zčásti je ale také problematickým, protože izoluje rodiny od společnosti a převádí závislost z rodiny na zaměstnavatele a na stát.

Kromě moderních společností vyznávají neolokalitu ještě Eskymáci a nevadští Šošoni. V obou případech je k ní vede tvrdý a náročný život v nehostinných podmínkách. Díky tomu se zde málo odehrávají války a získávání potravy nevyžaduje velkou spolupráci.

9.4.2 Další typy lokalit

Ve většině případů přírodních národů a tradičních společností žijí novomanželé se svými příbuznými. Hlavním důvodem je především vědomí, že od nich mohou očekávat

podporu, oddanost, pomoc, důvěru a spolupráci. Příbuzenské sítě zde vytvářejí zcela specifickou síť sociální pomoci a zabezpečení.

Nicméně způsoby života s příbuznými se formálně liší. Mezi hlavní formy patří:

- 1) Patrilokalita – kde žijí novomanželé v rodině manžela
- 2) Matrilokalita – kde žijí novomanželé v rodině manželky
- 3) Bilokalita – kde výběr místa, kde budou novomanželé žít je ponechán jejich volbě
- 4) Avunkulokalita – kde žijí novomanželé v rodině bratra manželovy matky (Trobriandské ostrovy)
- 5) Duolokalita – kde novomanželé žijí každý u své rodiny (Ašantové v Ghaně)

Poznámka

Většina přírodních národů nevyznává neolokalitu pro ty samé důvody, pro které ji my praktikujeme.

9.5 Rody a klany

Rodina je pevně vklíněna do širšího příbuzenského rámce, kterému říkáme rozšířená rodina. Ta může manželské svazky značně ovlivňovat a měnit jejich podobu, avšak nemohou je zrušit.

9.5.1 Rody

Rody jsou pevné skupiny skládající se nejméně ze tří generací. (u Nuerů v Súdánu se může jednat až o tisíce lidí)

Znakem rozšířené rodiny je důraz na tzv. rodovou linii, která příbuzenství zajišťuje posloupnost. Díky ní tzv. rod disponuje právy a povinnostmi jako právnická osoba, spravuje a vlastní společný majetek a také přežívá své členy. Velmi často se jedná o skupinu lidí, která svůj původ odvozuje od společného předka. Rodové linie mají různé podoby, které hrají roli při určování příbuznosti:

1. **Patrilinéární:** Členství ve skupině a vlastnictví zdrojů se přenáší výhradně po otcově linii. Integruje jedince víc než jakýkoli jiný systém. Člověk může dědit po otcově bratrovi, ale ne po matčině bratrovi. Jsou exogamní. Je zakázáno vybírat si partnera ze stejné linie rodu.
2. **Matrilinéární:** Členství ve skupině a vlastnictví zdrojů se přenáší výhradně po matčině linii. Jsou složitější než patrilinéární (úřady však stejně drží muži, stejně jako ekonomické záležitosti). Více

konfliktů a ostřejší vztahy. Hlava domácnosti má povinnosti vůči své sestře a matčin bratr, jako nejdůležitější autorita při socializaci dětí žije mimo rodinu. Jsou exogamní. Je zakázáno vybírat si partnera ze stejné linie rodu. Manželství v matrilinearitě je křehčí, protože manžel musel vyhovět často rozporným požadavkům loajality.

3. **Ambilineární:** Některé zdroje se přenášejí po matčině, jiné po otcově linii, obě linie zůstávají odděleny.
4. **Kognatické:** Zdroje se mohou přenášet po obou liniích, bilaterálně.
5. **Paralelní:** Muži předávají zdroje synům, ženy dcerám.
6. **Křížové nebo alterující:** Vzácny typ, muži předávají dcerám a ženy synům.

Poznámka

Člověk je prakticky od narození společenským tvorem a nemá možnost jím nebýt.

9.5.1 Klany

Podobně jako rody, také klany věří ve společného předka. Za toho je ale v případě klanů považována nelidská postava, která kdysi dávno žila a není ji možné vysledovat. Klan je spojen vírou v bájného předka, rostliny nebo zvířete. Mnoho klanů dokonce žádné rody nemá.

Poznámka

Například Wallabové v Austrálii věří, že jejich společným předkem byl klokan.

9.5.1 Systémy moiet

Na základě způsobu přenosu majetku, dědictví, vlivu, polit. úřadů (matrilinéární, patrilineární, kognatické), na základě pravidel matrilokality, patrilokality, uxorilokality aj. (usídlení muže u rodiny matky, u rodiny muže, u rodiny ženy) vznikají složité systémy směn – **Moiety**. O manželském osudu rozhodují např. bratři ženy nebo její jiní mužští příbuzní dokonce, i když se svými ženami žijí jinde.

Nejjednodušší forma výměny žen spočívá ve **výměně sester**. Já ti dám svou sestru a ty mi dáš svou. Kromě výměny žen panuje mezi moiety také **dělba práce**. Výměna v systému moiet je značně rozšířena u australských etnik.

V systému moiet dochází k tomu, že velmi často dochází k manželstvím bratřanců a sestřenic, což má za důsledek, že se brzy všichni členové společnosti začnou považovat za příbuzné.

Australští Karierové například označují stejným výrazem otce, jeho bratry a další muže z jedné generace stejného klanu.

9.5.2 Manželská výměna

Vcelku obecným se ukazuje být zákaz uzavírání mezi paralelními bratřenci a sestřenicemi, nicméně u Arabů a v rámci Islámu se s tím setkáváme běžně. Vztah mezi příbuzenskými skupinami manžela a manželky bývá často plný napětí, animozit, nepřátelství a protichůdných zájmů. U západoafrického kmene Mosijů nesmí muž vkročit do rodné vesnice své ženy. Mohlo by mu hrozit i zabití. Škála vztahů mezi těmito příbuzenskými skupinami jde od respektu až k odporu. Místy se setkáváme i s odlehčujícím institucionálním vtipkováním.

9.6 Terminologie příbuzenství

Terminologie příbuzenství vymezují spíše kategorie společenského postavení než biologické vazby.

1. **Eskymácká** – je podobná těm v Evropě a Americe. Příbuzenství se omezuje na pokrevnost, která zakládá nadřazenost jednoty. Příbuznými jsou označováni jedinci v rámci nukleární rodiny a rodové linie. Vedlejší linii tvoří strýcové, tety, synovci, neteře, bratřenci a sestřenice. Bratranec a sestřenice mají nejasně vymezené role.
2. **Súdánská** – Tato terminologie existovala i v Evropě. K jejímu úpadku došlo během industrializace a urbanizace Evropy, kdy postupně převládla eskymácký typ. Všichni příbuzní mají rozlišující označení i bratřenci a sestřenice, neteře a synovci. Příbuzenství je považováno za trvalé a velmi důležité.
3. **Havajská** – jedná se o generační příbuzenské systémy, kde se příbuzní rozlišují pouze podle generace a pohlaví. Členství v příbuzenské skupině není až do dospělosti určeno.
4. **Irokézská** – se vyskytuje na americkém kontinentu a v Africe. V rámci této terminologie příbuzenství se odděluje mateřská rodová linie od otcovské a spojuje se matka s její sestrou a otec s jeho bratrem. Jejich děti jsou bratři a sestry a stejně tak i děti matčiny sestry. Hovoříme zde o tzv. paralelních bratřencích a sestřenicích. Všichni mají označení bratři a sestry. Právě v rámci této terminologie se pohybovala semitská kultura v době sepsání evangelíí. Tvrzení, že Ježíš měl bratry, protože to říkají Evangelia, je pak nutné číst touto terminologií. Pak není zřejmé, zdali Ježíšovi bratři byli opravdu pokrevními bratry nebo bratřenci.
5. **Crowská** – obvykle se vyhýbá generačním rozdělením. Všichni bez rozdílu patří do stejné kategorie podle pohlaví. Bývají matrilineární (Vraní indiáni)
6. **Omažská** – také tato typologie se obvykle vyhýbá generačním rozdělením. I zde všichni patří bez rozdílu do stejné kategorie podle pohlaví. Bývají však patrilineární.

Kontrolní otázky

- Co je to příbuzenství a jak vznikají pravidla pro určování příbuzenství?
- Co je účelem smluvní dohody při uzavírání manželství, když ne láska?
- Co nahrazuje cena za nevěstu a komu?
- Jak se liší neolokalita od ostatních typů lokalit a jaké to jsou?
- Co jsou mioety?
- Definujte nám kulturně je bližší terminologie příbuzenství.
- Jaký je rozdíl mezi rodem a klanem?

Souhrn

V mnoha moderních společnostech se o příbuzenství uvažuje výhradně v biologických termínech. Ukazuje se však, že i v těchto společnostech se používají pojmy, které mají původ v sociálním uspořádání a ne v biologické přízvěnosti. Např. pojem strýc nebo teta. Často se stává, že biologicky nejvzdálenější bratranec se v praxi stává nejbližší. Za jistých okolností mohou být důležité i jiné formy příbuzenství než biologické, jako např. klasifikační, symbolické nebo afinní.

V tradičních společnostech rozhodovalo a rozhoduje postavení připsané v souvislosti s příbuzenstvím. Tedy není důležité, co kdo dokázal, ale kým kdo je.

Otázka příbuzenství je pro soc. a kulturní antropologii předmětem klíčového zájmu. Příbuzenské systémy jsou zkoumány na základě lidských příbuzenských univerzálií, jako je například zákaz incestu nebo exogamně-endogenní vymezení lidských skupin. Zajímavé také je, že většina lidských společností je unilineární s převládajícím patrilineárním genealogickým principem.

O tom nám svědčí především výzkumy v oblasti dědictví a následnictví, kde se předává majetek, úřad, zdroje, budoucím pokolením. Právě způsob předání a důraz na to, komu je předáváno, má pro antropologii velký význam.

Z hlediska strukturálního porozumění lidským společenstvím hraje zásadní roli způsob předávání příbuznosti, kde převládá systém patrilineární, před matrilineárním a ambilineárním, ostatní systémy jsou spíše okrajové.

Otázka vzniku manželství nás přivádí, pro nás členy západní společnosti k překvapivé odpovědi, že u původu manželství stojí téměř vždy obchodní dohoda. Tuto skutečnost zkoumáme na fenoménu věna a ceny za nevěstu.

S tím souvisí i otázka lokalit, rodových linií i klanů, systémů moiet, vzájemných výměn a příbuzenských terminologií.

Zajímavá je také otázka, do jaké míry se struktura příbuzenství projevuje v ostatních strukturách společnosti, ukazuje se totiž, že má vliv na systém náboženství i moci a byrokracie.

Antropologie dosud řeší otázku, zdali má systém příbuzenství základ spíše biologicky determinovaný nebo kulturalistický, přičemž stav dosavadního bádání se přiklání spíše k pozici více kulturalistické.

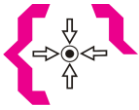

Literatura

- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 121–156.
- VODÁKOVÁ, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Slon 2000, 119–131.
- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 125–139.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 49–55.
- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 100–127.

10 Ekologie a hospodářství

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních vztazích a vazbách mezi životním prostředím a technologiemi i hospodářskými systémy.
- Budete schopni pojmenovat vnitřní souvislosti typů hospodaření a charakteru společenské struktury.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- kulturní ekologie
- zahradnické kultury
- reciprocita
- zavlažovací systémy
- plužní zemědělství
- redistribuce
- lovci a sběrači
- pastevecké kultury
- směna
- trh

10.1 Kulturní ekologie

Mezi přírodním prostředím a kulturou existuje kruhový vztah vzájemného podmiňování, který je předmětem zkoumání poměrně značného množství antropologů především v souvislosti s otázkou vzniku a rozvoje technologií a hospodářských systémů.

10.1.1 Kruhová vazba mezi přírodním prostředím a kulturou

Pro porozumění výše zmíněné kruhové vazby si můžeme uvést konkrétní příklady. V posledních desetiletích v zásadních společnostech narůstá vědomí, že zdroje nerostných surovin nejsou nevyčerpatelné. V posledních letech jsme si uvědomili, že se to týká i vody. V naší civilizaci se za vše platí. Stále více, i když ještě ne dostatečně, si uvědomujeme propojení mezi rostlinami, zvířaty, životním prostředím a lidskou kulturou. Mezi kulturami a prostředím, ve kterém se ocitají, existuje pevný vztah, který je jen obtížně postižitelný a velmi křehký.

Poznámka

V nedávné historii se používalo na hubení hmyzu prostředkem DDT. Hmyz po jeho použití sice vyhynul, ale spolu s ním také zmizelo ptactvo, které se jím živilo. V důsledku úbytku přirozeného nepřítelů se opět rozšířil hmyz, a tak se aplikovalo ještě více DDT atd. Poté, co se zjistilo, že DDT je nebezpečný toxin způsobující rakovinové bujení, byl tento přípravek zakázán. Nicméně bude to trvat dalších 70 let, než se dekontaminuje půda, ve které je přítomen.

Dalším příkladem reakce na přírodní prostředí je difuze kulturních prvků mezi sousedícími společnostmi. Ty si mezi sebou vyměňovaly různé kulturní prvky, zvyků a znalostí, které se tak rychle šířily.

Julian H. Steward stojí za teorií kulturní ekologie, která vychází z postulátu, že mezi kulturou a prostředím existuje dynamický a tvořivý vztah založený na technologii, zdrojích a práci. Nic není totiž společenštější než práce a nic není důležitější pro lidské přežití než získávání vztahů z našeho prostředí. Podle něj například existuje přímá souvislost mezi nedostatkem půdy a silou příbuzenských pout. **Ekologie je hlavním činitelem společenské změny.** Hlavními činiteli jsou v rámci této teorie činitelé kulturní. Je však zřejmé, že lokálně platí, že s rostoucí komplexitou společností a jejich systémů se snižuje vliv prostředí. Nicméně z hlediska globálního vlivu a delších časových horizontů to neplatí.

Poznámka

Šošoni žili v poměrně pustých oblastech na samé hranici přežití, a to ve vysoko položených polopouštích, kde byla hlavním zdrojem obživy řídce se vyskytující divoká zvěř, divoké plody a kořínky. Jejich hlavní zbraní byl luk a šíp. Vzhledem k podmínkám byli Šošoni kočovníci, kteří putovali za potravou. Ze stejného důvodu pro ně nebylo možné, aby utvářeli větší společenství a žili v malých skupinkách. Přežít zimu jim umožňoval především sběr piniových oříšků. Pakliže měli úspěšný lov antilop, tak to znamenalo, že v dané oblasti vyplenili stáda na deset let. Pracovní skupina u nich odpovídala politické jednotce i okruhu příbuzných.

10.2 Ekologické pozadí struktur společností

Karel Marx byl prvním autorem, který postuloval vztah mezi vývojem společnosti a zavlažovacími systémy. To podle něj stojí v pozadí odlišného vývoje Evropských společností a Indie.

10.2.1 Zavlažovací systémy

Ve stopách Marxových úvah pokračoval Witfogel, který zkoumal, jak závlahové zemědělství přispívalo k rozvoji. Zavlažování umožnilo namísto jedné sklizně dvě. Tím byl získán nadbytek, který umožnil rozvoj a podporu specializovaných řemeslníků a vládnoucí třídy. Po dokončení závlahových systémů bylo třeba řídit rozdělování vody a údržbu kanálů. Vzhledem k tomu, že voda přinášela nový život (zázrak mezi nebem a zemí), byla vnímána jako kosmický zdroj, tak ji měli zprvu pod kontrolou kněží. Postupně se tak rodila nejvýznamnější kasta, která potřebovala světské správce a další.

Poznámka

Podle tohoto principu se kolem zavlažovacích systémů rodil kastovní systém.

10.2.1 Posvátná kráva

Marvin Harris podobným způsobem zkoumal fenomén posvátné krávy. Podle něj v podmínkách indického prostředí dává posvátná kráva z ekologického hlediska dokonale smysl. Kráva je totiž užitečná. Každá má majitele. Její maso pojídají nehinduisté a příslušníci nižších kast, které tak získávají cenné proteiny. Využívá se i její kůže. Kravám je v podmínkách přelidnění dovoleno se pást doslova kdekoli i ve městech. Na pastviny není dost místa vzhledem k tlaku na zemědělské využití půdy.

10.3 Ekologické základy hospodářství

Během trvání lidského rodu se rozvinulo několik po sobě jdoucích i paralelně působících hospodářských systémů, které byly a jsou v přímém vztahu k přírodním podmínkám daného období.

10.3.1 Lovci a sběrači

Od počátku existence lidstva až do období někdy mezi 10–12 tis. let př. n. l. žili lidé v tlupách složených z 25–100 lidí za účelem získání potravy prohledávaly oblasti podle sezónní dostupnosti. Většina lovecko-sběračských společností jsou patrilineární nebo ambilineární. Loviště jsou veřejným vlastnictvím.

10.3.1 Zahradnické kultury

Je velmi zajímavou skutečností, že z historického hlediska v časově velmi úzkém horizontu došlo ke zdomácnění rostlinných odrůd současně na Blízkém Východě, Jihovýchodní Asii, hornatých oblastech Jižní a Střední Ameriky. Odtud se rozšířily po celém světě s výjimkou Austrálie. Spolu s nimi se rozšířily také technologie a nástroje jako rycí hole nebo motyky. Jednotlivé kočovné skupiny postupně opouštěly kočovný život a usadily se. Díky tomu a efektivitě pěstování se velikost skupin zvětšila na stovky i tisíce (Inkové). Na scénu lidských dějin se dostává usdlý způsob života.

Poznámka

Usazení, nárůst obyvatel a větší zásoby jídla podnítily rozvoj mnohem lépe rozvinutých institucí a vedení. Na scénu se dostávají nové objevy, tkaní, keramika, rozvoj společenských řemesel apod.

Současně dochází k degradaci úrodnosti půdy, těžba dřeva odvádí z krajiny vodu a lidé se musí od svých měst a městských států posouvat dál od města. Ve chvíli, kdy se vzdálí více než na délku denního pochodu, tj. 30 km, tak je systém dlouhodobě neudržitelný a dochází k opuštění měst.

10.3.1 Plužní zemědělství

Situace se velmi významně změnila s příchodem plužního zemědělství. Původně vláčel pluh muž, čímž se velmi výrazně zesílilo jeho společenské postavení. Ženám byly určeny domácí a lehčí práce zatímco v zahradním zemědělství většinu práce konaly ženy a muži lovily, díky čemuž měly podobnou úctu jako muži. Nyní se postavení žen se zhoršuje, dostávají se na okraj. Plužní zemědělství je většinou doménou mužů. S plužním zemědělstvím se objevuje soukromé vlastnictví.

10.3.1 Pastevectví

Pastevectví se objevuje současně s plužním zemědělstvím. Všechny pastevecké kmeny žijí v symbióze se zemědělským obyvatelstvem, se kterým směňuje zboží. Pastevectví zajišťuje přísun velbloudů, koní, skotu, ovcí, koz nebo sobů (Laponci). V Americe byli jediní pastevečtí Navahové v Arizoně a v Novém Mexiku. Většina pasteveckých skupin je částečně kočovnická. Zvířata jsou soukromým vlastnictvím širší kmenové skupiny, stejně jako pastva a vodní zdroje. Většina pasteveckých společenství je patrilineární. (Tuaregové, kteří jsou muslimského vyznání, jsou ale matrilineární).

10.4 Ekonomická antropologie

Ekonomická antropologie zkoumá ekonomickou racionalitu a její podmíněnost kulturou. Člověk jako ekonomický tvor má pracovat donekonečna, protože jsou jeho potřeby nekonečné, ale nejedná se o součást lidské přirozenosti.

Poznámka

Racionalita ekonomického výběru je hluboce podmíněna kulturou.

Langusty byly před sto lety odpadem, dnes se prodávají jako luxusní zboží. V ekonomii se střetávají racionální prvky s iracionálními (móda, koničky).

10.4.1 Směna

Z hlediska ekonomie hospodářství existují tři základní druhy směny, které mohou existovat odděleně, ale také jedna vedle druhé:

- 1) **Reciprocita** – je nejprimitivnější formou transakcí. Vyskytuje se zvláště v rovnostářských společnostech na osobním principu většinou na úrovni rodin.
- 2) **Redistribuce** – je záležitostí hierarchických společností (Inkové). Je vlastní městské civilizaci, kde většina obyvatel již neprodukovala potravu. Majetek se rozděluje selektivně podle politických zájmů.

- 3) **Směna na trhu** – je vlastní kapitalistickému hospodářství. Velkou roli zde hrají peníze.

10.4.2 Ekonomie a prestiž

S ekonomikou souvisí také ritualizace, skrze kterou v ekonomii přetrvává sakrální dimenze kultury. To se týká především spojení ekonomie a prestiže.

1. **Kula-kula** – jedná se o prestižní obchod v Melanésii na Trobriandských ostrovech, který popsal B. Malinowski, na kterém se podílejí pouze muži. Jde v něm o prostou obchodní směnu za cílem upevnění hierarchie a prestiže, při které v jednom směru společenství koluje prestižní náhrdelník a ve druhém náramek. Tento obchod není výdělečný, směňují se jen předměty stejné hodnoty. Jakmile je obchod uzavřen, „kupující“ si může náhrdelník ponechat jen určitou dobu a pak jej dává znovu do oběhu. Navíc z hlediska rozdělení území, obchod cirkuluje v kruzích.
1. **Potlač** – tento druh směny popsal ve slavném *Eseji o daru* M. Maus. Vyskytuje se především u severoamerických indiánů. U nich se v ročním cyklu rituální slavnosti, při kterých si lidé předávají dary. Čím více kdo daruje, tím větší prestiže se mu dostává. Štědrost se zde stává dokonce i sobeckým a pomstychtivým skutkem.

Poznámka

Formálně se to v naší kultuře může zdát bizarní, avšak strukturálně se to velmi podobá demonstrativní spotřebě v bohatých západních společnostech.

2. **Peníze** – u primitivních národů se vyskytují zřídka. Namísto nich mohou stejným způsobem fungovat například kamenné disky (tichomořské ostrovy), nebo plátěnka (u nás v raném středověku – platit). Reciprocita neboli výměna darů je jako ekonomická instituce mnohem důležitější ve společnostech založených na příbuznosti. Ve státních společnostech je reciprocita zastoupena spíše peněžní směnou. Různé typy zboží jsou souměřitelné díky penězům. Za druhé světové války tak fungovaly cigarety nebo silonové punčochy.

Poznámka

Formálně se to v naší kultuře může zdát bizarní, avšak strukturálně se to velmi podobá demonstrativní spotřebě v bohatých západních společnostech.

Kontrolní otázky

- Jak byste vysvětlili příčinnou závislost ekonomie a přírodních podmínek?
- Jak s rozvojem indické společnosti souviselo zavedení zavlažovacích systémů?
- Jak souvisí směna s penězi a čím se od sebe liší nepeněžní a peněžní směna?
- Z jakých pozic antropologie definuje ekonomiku?
- Popište systém kula.
- Co je to demonstrativní spotřeba? Uveďte několik příkladů demonstrativní spotřeby běžných lidí v západních společnostech.

Souhrn

Další lidskou univerzálií, která je předmětem zájmu kult. a soc. antropologie, je vztah mezi podmínkami životního prostředí a ekonomik. Stejně tak je univerzálií také fenomén směny. Směna má svůj původ v systému příbuzenství. Neustálou proměnou a zdokonalováním se rozvinula v peněžní systém. U kořene peněžního systému stojí rozvoj touhy spotřebovat, v jehož základu je obsažena potřeba maximalizace hodnot. Zde je třeba hledat počátek ekonomiky, která nakonec vyústí v systém kapitalistické společnosti. Rozličnost forem směny můžeme sledovat například na systému Kula, nebo Potlač.

Peníze mají reciprocitní charakter, umožňují souměřitelnost zboží, čímž dochází k rozvoji obchodu. Stejně tak umožňují širší integraci a koneckonců i integraci globální. Peníze se tak stávají jakousi informační technologií.

Rozvoj výrobní sféry však není závislý jen na směně a penězích, ovlivňují ho také ekologické a klimatické podmínky. Společnosti v sobě mají jakýsi samoregulační, sebezáchovný mechanismus, který jim umožňuje přežít. Není-li zachován, dochází např. k rozšíření pouště, odvodnění krajiny apod.

Na rozvoji společnosti se v přímé souvislosti s obchodem podílí také rozvoj technologií, na jehož základě můžeme typologizovat společnost podle používání různých nástrojů na společnost lovecko-sběračskou, pěstitelskou, zemědělskou, pasteveckou, rolnickou, průmyslovou a kapitalistickou.

Literatura

ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 217–254.

SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 577–580.

- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 107–123.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 64–69.
- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 128–147.
- STEWART, J.: *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*, University of Illinois Press, Urbana 1955.
- HARRIS, M.: *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. California: AltaMira Press 1979.
- MAUS, M.: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*, Praha: Slon 1999.
- MALINOWSKI, B.: *Argonauts of the Western Pacific*, Waveland Press 1984.

11 Řád a autorita

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních strukturách vztahu mezi jednotlivcem a společností.
- Budete schopni definovat společenské třídy.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• prestiž	• rovnostářská spol.	• kasty
• sociální kontrola	• hodnotářská spol.	• stát
• společnost	• spol. třídy	• atributy státu
• pospolitost	• americký mýtus	• legitimita moci

11.1 Moc a Prestiž

Každá společnost má vlastní systém formální hierarchie. Tento systém nevychází z lidské přirozenosti, nýbrž z historického vývoje kultury.

11.1.1 Původ prestiže

Fakt, že ve všech kulturách dochází ke generování nějaké hierarchické struktury, ukazuje na nějaký univerzální původ. Tím je univerzální touha člověka po uznání a úctě od ostatních lidí. Současně souvisí s lidskou snahou a potřebou žít, k čemuž využívá adaptační strategie odvozené z kultury.

Poznámka

Hledání prestiže je univerzálním znakem. To však nevysvětluje velké množství komplikovaných společenských hierarchií. Ty mají původ v evoluci mnoha kulturních faktorů.

Člověk usiluje o získání společenského uznání, protože veřejné uznání mu upevňuje sebelásku a osobní bezpečnost. Tím se však také generuje **boj o preferované pozice** ve společnosti. Veřejné uznání a jeho distribuce současně **plní funkci sociální kontroly**.

11.1.2 Sociální kontrola

Dalším univerzálním znakem všech kultur je systém společenské kultury, který s nimi souvisí. Sociální kontrola se projevuje otevřeným souhlasem nebo nesouhlasem

s jednáním určitého jedince. Formálně může mít například podobu výsměchu. Všechny prostředky sociální kontroly slouží k tomu, aby odrazovaly od deviantního chování a vyvolávaly **stud**. Stud funguje více v malých uzavřených společnostech, v malých městech, na vesnicích. Lidé se snaží vyhýbat různým obviněním. Současně obvinění ze strany společnosti slouží k udržování sociální kontroly v chodu. V Africe je například běžné obvinění z čarodějnictví. Jeho hlavní funkcí je prosazování společenských norem.

Poznámka

U Munduruků se sociální kontrola realizuje například tím, že se ženy vzájemně pomlouvají. Muži deviantky dokonce trestají tím, že je skupinově znásilňují.

Nejhorším trestem je pro člověka jako sociální osobu vyloučení ze společenství/společnosti. Čím je společnost jednodušší a menší, tím více se vyloučení z ní rovná smrti. V malých komunitách totiž neexistuje žádná jiná životní alternativa.

Sociální soudržnost může také podporovat **konflikt**. René Girard dokonce identifikoval konfliktní rivalitu, která způsobuje krize vedoucí ke spouštění perzekučních mechanismů a mechanismů obětního beránka jako elementární mechanismus kultury, ze kterého se generují instituce a všechny ostatní struktury kultur.²

11.2 Jedinec a společnost

Moderní složité společnosti se odlišují od primitivních společností především nerovností mezi jejími členy. Ve složitých společnostech mají vztahy převážně smluvní povahu. V rovnostářských společnostech jsou vztahy určovány členstvím v příbuzenské skupině a ostatními askriptivními kritérii.

11.2.1 Dva druhy společnosti

Podle členění Ferdinanda Tönniese se společnosti člení na:

- 1) Společnosti založené na statusu. V takovém případě hovoříme o **Gemeinschaft**, o pospolitosti, kde jsou důležité osobní vztahy a solidarita.
- 2) **Gesellschaft** – společnost, která je definována formálními, neosobními vztahy a mechanickou solidaritou.

Poznámka

² Srov. GIRARD, R.: **Generative Scapegoating** in: Robert HAMERTON-KELLY (ed.): **Violent Origins**, Stanford: Stanford University Press 1987, s.114nn; GIRARD, R.: **O původu kultury. Hovory s Pierpaolem Antonellem a s Joãem Cezarem de Castro Rocha**, Brno: CDK 2008, s. 8nn; GIRARD, R.: **Violence and the Sacred**, Baltimore, Johns Hopkins University Press 1992.

Émile Durkheim hovořil o tzv. organické a tzv. mechanické solidaritě. Mechanická solidarita je podle něj vlastní tradičním společnostem, vnímá ji jako pozitivní. Organická je vlastní složitým společnostem a je negativní. Je poskytována systematicky a strukturálně prostřednictvím institucí.

Max Weber dělí společnosti na **Tradiční** a **Racionální**. Tradiční společnosti založené na askriptivních stavech sice lpí na přísném dodržování zvyků, ale jsou naplněny city. Racionální společnosti založené na získaných stavech jsou citově neutrální. Jejich prototypem je moderní byrokracie.

Weber nahlížen na vývoj moderních společností se značnou skepsí. Jejich budoucnost viděl apokalypticky. Podle něj se člověk stane jen bezejmennou bezvýznamnou figurkou.

11.3 Rovnost versus nerovnost

Podle charakterů vztahů mezi jedinci daných společností rozlišujeme tzv. rovnostářské a tzv. hodnostářské společnosti.

11.3.1 Rovnostářské společnosti

Nerovnost není přirozenou podmínkou lidského rodu. Ty nejjednodušší společnosti jsou rovnostářské. Hierarchie se rodí až v zemědělských a pasteveckých společnostech. V ještě mnohem větší míře je vlastní průmyslovým společnostem. Rozdělení jedinců je ale v každé společnosti, a to na základě distribuce prestiže, která je výsledkem touhy po uznání a bezpečnosti. To však ještě nemusí znamenat moc nad ostatními. Lovci byli ctěni, a někdy dokonce považováni za posvátné (lovci lebek). U Munduruků se setkáváme s tím, že lovce vyznačovala skromnost. Členové kmene si velmi vážili všechny nositele úřadů, ale to nezakládalo nadvládu nositelů úřadu nad ostatními. Náčelníci nepoužívali donucovací prostředky, nebyli ani bohatší a nežili jiným způsobem než druzí.

11.3.1 Hodnostářské společnosti

S příchodem zemědělství, pastevectví a zejména moderní průmyslové společnosti souvisí hodnostářské uspořádání společnosti. V rovnostářské společnosti je sice postavení náčelníka často dědičné, ale lovec a válečník, vypravěč může být každý dle schopností. Ničméně počet pozic je vždy nižší, než počty způsobilých osob, které o tyto pozice stojí. V rovnostářských společnostech se tato situace řeší vzájemnou výměnou (např. Potlač). V hodnostářských společnostech se za tímto účelem vytvořily přerozdělovací mechanismy udělování hodností.

11.4 Společenské třídy

Systémy udělování hodností vytváří společenské hierarchie a systémy struktur tzv. osobního vlivu. Takto strukturovaným vrstvám říkáme společenské třídy.

11.4.1 Kontrola zdrojů

Čím vyšší třídu jedinec představuje, tím má větší kontrolu a diferencovaný přístup ke zdrojům, kterými jsou především půda, nástroje a výrobní prostředky. Hierarchie je společností tak prorostlá, že ji jedinci považují za samozřejmou až přirozenou.

Společenským elitám tato systematizovaná nerovnost zpravidla snadno prochází. Třídní rozdělení zakládá systém vlastnictví.

Poznámka

V Mezopotámii se neobjevilo vlastnictví až do 3. tisíciletí př. n. l. Do panovníkova vlastnictví se dostala půda. S narůstající složitostí společnosti narůstala potřeba koordinace moci.

V současném světě rozděleném na socialistické a kapitalistické systémy stále platí, že společnost v obou případech spravují technokraté a byrokraté, jejichž moc není o nic menší než moc kapitalistických magnátů.

Třídy se ve společnostech vyskytují v mnoha různých variantách a projevech. Vždy ale souvisí vazba mezi bohatstvím a mocí. Mezi třídami je však možná třídní mobilita.

11.4.2 Americký mýtus

Americký mýtus prostředkovaný filmovou a mediální produkcí i obecně sdílený v každodenní komunikaci členů společnosti staví na přesvědčení, že bohatí se stali tím, čím nyní jsou na základě faktu, že byli nejlepšími a nejchytřejšími. Chudí jsou pak logicky těmi, kdo jsou hloupí a nejsou dost cílevědomí. Všichni lidé si za svůj osud zodpovídají sami. Tato víra pomáhá udržovat status quo společnosti.

Poznámka

Realitou však je, že většina lidí zůstane navzdory snaze, činorodosti a pracovitosti ve stejné třídě, do které se narodila. Pokrok jen vytváří dojem, že dochází ke zvyšování společenského postavení. Dělníci se však do střední třídy pokrokem neposunuli, mají pouze některé věci, které vlastní lidé s vyšším příjmem.

11.5 Členění tříd

Hlavním kritériem členění je majetek, který podmiňuje ostatní faktory. Mají sklon k endogamii a, i když sňatky mezi třídami existují, tak se jedná spíše o sňatky ze sousedních tříd. Na základě majetku, rodinných známostí, zaměstnání a vzdělání rozlišujeme:

1. **Vyšší vyšší třída** – skládá se z národních elit tzv. „starých rodů“. Mají značný majetek, vlivy, styky, sňatky uzavírají mezi sebou, jejich děti navštěvují elitní školy a kluby.
2. **Nižší vyšší třída** – Podobně jako příslušníci předešlé skupiny jsou bohatí, ale jejich bohatství je tzv. nové, není s ním spojena širší kultivace kulturních hodnot. Příslušníci předešlé skupiny v nich vidí zbohatlíky a kariéristy.

3. **Vyšší střední třída** – její příslušníci nemusí být vždy bohatí, ale jsou značně vlivní, musí pracovat a jsou často lépe vzdělaní než vyšší třídy. Patří mezi ně odborníci, vlastníci podniků a vyšší úředníci.
4. **Nižší střední třída** – také oni nejsou zvláště bohatí, od předchozí skupiny se liší jen stupněm vlivu. Patří mezi ně vlivní úředníci, tzv. bílé límečky, akademici, odborní řemeslníci apod.
5. **Vyšší nižší třída** – nejsou bohatí, jsou mobilní a vzdělání dětí považují za prostředek vzestupu. Tato třída je běžně považována za páteř společnosti.
6. **Nižší nižší třída** – dělníci, často na hranici přežití, stejně tak velmi často chudí. V USA jsou to především černošští obyvatelé. Obecně platí, že se jim ve společnosti dostává malé úcty.

11.5.1 Kasty

Kasty se vyskytují pouze v Indii. Na vrcholu kastovního uspořádání jsou brahmáni (kněží), naopak nejnižší stojí tzv. Havik – nedotknutelní (ti, kdo se starají o tělo a kůži). Kastovní systém vychází z uznání a striktním dodržování neměnné společenské hierarchie kastovních skupin. Do nich se jejich příslušníci rodí, v nich se musí oženit (jsou striktně endogamní) a také zemřít. Kasty, kterých jsou stovky, se seskupují kolem povolání. Postavení jednotlivce ve společnosti závisí na postavení kasty.

Poznámka

V současné době dochází vlivem industrializace, rozvoji technologií a urbanizace ke slábnutí vlivu kast. V současné době se v Indii většina povolání nachází mimo kastovní systém.

11.6 Stát

V primitivních společenstvích se občas vyskytovaly formy bez stálého a stabilního náčelnictví. U Šošonů se objevovalo například při různých akcích, jako například v případě lovu. Potravu si zajišťovali jednotlivci, vůdcovství nedávalo smysl. Ve společnostech, které rozvinuly silnou pozici náčelnictví, vznikly silné instituce vůdcovství, hierarchie moci a postupně také politická centra, která nakonec vyústila ve státy.

11.6.1 Stát a moc

Čím více vůdčí osobnosti upevňují svou moc zasahováním do přerozdělování zboží, potravin a produktů, tím více se oddělují od zbytku společnosti. Začíná se rodit systémy státního aparátu soustředěné kolem centra moci.

Státy se poprvé objevují na Blízkém Východě zhruba před 5 tisíci lety. Jedná se o územně ústředně řízenou politickou jednotku, která má legitimní právo vytvářet nátlak na své

obyvatele. Lidé státu postupují značný díl své svobody a poslušnosti, i když je pro ně složitost států nepochopitelná a nejsou schopni jí porozumět.

Max Weber rozlišuje moc, vliv a autoritu:

1. **Vliv** je potenciální moc, je to mírnější forma moci.
2. **Autorita** je považována za samozřejmost a nepotřebuje žádné ospravedlnění.
3. **Moc** je naproti tomu neustále zpochybňována a ospravedlnění potřebuje.

Poznámka

U přírodních národů je poslušnost vázána na příbuzenství, u státu se váže na teritorialitu. Přírodní národy jsou jazykově a kulturně homogenní, zatímco státy jsou etnicky, jazykově a kulturně heterogenní.

11.7 Stát a legitimita státu

Každý stát je natolik silný, nakolik ho jeho příslušníci považují za legitimní. Jeho legitimitu mu zajišťují tzv. atributy státu.

11.7.1 Atributy státu

Mezi ústřední atributy státu patří atribut moci, atribut donucení, atribut hrozby a atribut násilí. V současné době se lidé orientují podle síly a účinnosti zákonů, ale také na základě síly zvyku, mírou úcty od ostatních lidí a na základě sociální kontroly

11.7.2 Legitimita státu

Stát je natolik silný, nakolik je legitimní a jako takový je uznáván. Legitimita jeho moci předpokládá existenci souboru hodnot a přesvědčení. Vychází z pocitu a přesvědčení, že v případě demokracie vychází z vůle voličů, v případě monarchie je výrazem Boží vůle nebo může v dalších případech derivovat jako výsledek lidové revoluce. Autorita a legitimita jsou vždy propojeny

Poznámka

Legitimita je většinou podpořena silou trestního práva, represí nebo sankcemi. Velmi často souvisí legitimita také s přilnutím k nějakému náboženství.

Pokud držitelé moci nevládnou pomocí teroru a násilí, musí nějak ospravedlnit a legitimizovat svou moc. To velmi často činí odkazem na mytologické představy. V moderních industrializovaných společnostech hraje významnou roli rozdíl mezi připsaným a dosaženým. Představa, že všichni jednotlivci v moderní společnosti mají stejnou možnost dosáhnout moci, je často považována za ideologickou představu.

Kontrolní otázky

- Na čem se zakládá společenská prestiž?
- Jaké jsou hlavní společenské třídy a co je charakterizuje?
- Co je charakteristické pro kastovní systém?
- Co znamená americký mýtus?
- Jaký je rozdíl mezi rovnostářskými a hodnotářskými společnostmi?
- Jaký je rozdíl mezi mocí, autoritou a vlivem?
- Vysvětlete princip ideologické legitimizace autority.

Souhrn

Společenské hierarchie lze zkoumat na bohatém empirickém materiálu jednotlivých společenských systémů. Nejlépe nám mohou posloužit společenské třídy distribuující společenskou prestiž a tzv. kastovní systém, který prostupuje především systémem uzavírání sňatků, profesní strukturou a hierarchií jednotlivých společenských skupin. Nejdůležitější kasty nazýváme varna. Zajímavé je, že kastovní systém mají i muslimské komunity v Indii, přestože je to v přímém rozporu s textem Koránu.

Kastovní systém může naši pozornost dovést až k systémům tříd v moderních společnostech. Ty se však od kast liší v mnohém ohledu, nejpatrnější je to snad, pokud jde o sociální mobilitu. Vztahy mezi třídami jsou poznamenány neustálými konflikty, ty podle Marxe mají hlavní vliv na historický vývoj.

Podstatným způsobem teorii tříd obohatil Max Weber, který za původ nerovnosti mezi lidmi označil celou řadu různých faktorů. K teorii také přispěl Pierre Bourdieu, který ekonomické a materiální faktory propojil s faktory symbolickými, když hovořil o konverzi kapitálu.

Otázka konfliktů a vztahů mezi třídami přitahuje naši pozornost na skutečnost politické moci, vlivu a autority. Ty se projevují především při rozhodování, v neexistenci některých rozhodnutí a v umlčení bezmocných.

Vývoj společenských hierarchií vyústil ve zformování státní moci, která je založena na atributech státu a tzv. legitimitě moci, která může mít různé zdroje jakými je vůle lidu, Boží vůle nebo výsledek lidové revoluce.

Aby politická moc nemusela neustále používat politické násilí, snaží se svoji existenci ospravedlnit legitimizací nějakou ideologií. Fenomén politického násilí nás však upozorňuje na skutečnost, že někdy mají ideologie manipulativní charakter.

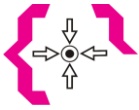
Literatura

- ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 177–215.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, Praha, Karolinum 2004, 444–453.
- SOUKUP, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha, Portál 2004, s. 116–119.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 57-64.
- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 148-169.
- DURKHEIM, É.: *Společenská dělba práce*, Brno: CDK 2004.
- WEBER, M.: *Metodologie, sociologie a politika*, Praha: Oikoymenh, 2009.
- GIRARD, R.: **Generative Scapegoating** in: Robert HAMERTON-KELLY (ed.): *Violent Origins*, Stanford: Stanford University Press 1987, s.114nn.
- GIRARD, R.: *O původu kultury. Hovory s Pierpaolem Antonellem a s Joãem Cezarem de Castro Rocha*, Brno: CDK 2008, s. 8nn.
- GIRARD, R.: *Violence and the Sacred*, Baltimore, Johns Hopkins University Press 1992.

12 Antropologie náboženství

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních formách náboženských představ a věr.
- Budete schopni vnímat kulturní prvky v závislosti na posvátnu a sakrální prvky kultury v závislosti na profánních prvcích kultury.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• animismus	• šamanismus	• cargo kulty
• animatismus	• rituál	• přechodové rituály
• magie	• revitalizační hnutí	• trans

12.1 Potíže s definicí

Hlavním rozlišujícím znakem náboženství je z antropologického hlediska zájem o všechno, co je nepopsatelné a transcendentní. Tento znak je však také hlavní překážkou pro to, aby ho bylo možné definovat. Kdyby bylo možné náboženství definovat, pak by se taková definice přímo vylučovala s jeho transcendentní povahou.

O náboženství se také hovoří jako o nejživější oblasti etnocentrického myšlení. To se týká především kmenových kultů.

Náboženství je také doménou celé řady nedorozumění, zjednodušení a odsudků. Nejvíce provokuje ty, kteří ho nevyznávají. Podle amerického filosofa a psychologa Williama Jamese, abychom mohli nahlédnout povahu náboženství, potřebujeme k tomu základní předporozumění, kterému říká „vůle věřit“.

12.2 Druhy náboženské zkušenosti

Z hlediska antropologie náboženství se na prvním místě nebavíme o doktrinálním nebo naukovém rozdělování náboženství, nýbrž o druzích náboženské zkušenosti a na základě této zkušenosti, je popsat.

12.2.1 Animismus

Antropolog Edward B Tylor tvrdil, že náboženství má svůj původ ve víře v zosobněné a antropomorfované duchy. Formálně se může jednat o víru v různé duchy, duše předků, strašidla, anděly, démony, víly nebo neviditelné bytosti. Tato víra má podle něj základ ve zkušenosti jasného lucidního snění, při které lidé prožívají zkušenost opuštění vlastního těla, při které vidí sami sebe zvenčí. To podepřel také psycholog a filosof

Wilhelm Wundt. Podle Tylora byl animismus prvotním stádiem náboženství, ze kterého se později vyvinul polyteismus a následně z polyteismu monoteismus. Dnešní stav bádání však podobné představy opustil.

12.2.1 Animatismus

Na rozdíl od Tylora tvrdil R. R. Marrett, existuje ještě preanimistický stupeň, který nazval animatismem. Tuto víru podle Marretta zakládá víra v odosobněné, netělesné a stěhující se síly, které se vtělují do lidí zvířat nebo předmětů. Pro tuto sílu použil melanéský pojem mana. Tato mana může prostoupit osobnost náčelníka a učinit jej tak pro druhé nebezpečným.

12.2.1 Posvátné a Profánní

S tím nepřímo souvisí i Durkheimova prvotní klasifikace Posvátné/Profánní. Podle něj jedním z hlavních náboženských znaků je pocit bázně a moci. Podle něj to, v co lidé věří, původ náboženství nevysvětluje. Objasnění spočívá v tom, co věřící dělají a jak k víře přistupují. V nekonečném množství náboženských úkonů je jistá podobnost. Náboženské významy nejsou náhodné. Dávají smysl, ale pouze ve vztahu ke zbytku kultury. Je to právě pocit posvátna, co podle něj vytváří společnost. Náboženství se rodí ze společného života a vyjadřuje ho víra. Ta se pak odráží v obřadech. Monoteismus a centralizovaný stát vznikl současně. S náboženstvím také souvisí zrod umění (hudby, malba, sochy...), které artikuluje pocity a myšlenky, které běžným způsobem vyjádřit nelze. Náboženství má tedy kolektivní povahu, která je vyjádřena kostely, chrámy apod. Základní náboženské formy jsou skupinové.

Odtud byl již jen krok k psychologickým teoriím o původu náboženství. Hovoříme o tzv. psychogenezi náboženství. Podle Freuda je náboženství neurotickým nutkavým jednáním.

Z tohoto pohledu také čerpal B. Malinowski, který v náboženství viděl hlavní prostředek jak čelit strachu a obavám ze smrti. Základem náboženství je podle něj neodbytný existenciální strach. Konečnost lidské existence tak dostává svůj protipól v nekonečnosti zásvětí. Dalším základem náboženské víry jsou také sociální funkce, které plní, jako sociální kontrola, zachování soudržnosti a ekonomie.

Claude Lévi-Strauss nalézá ve struktuře Oidipova příběhu, který podle Freuda zakládá pocit viny, ze kterého se rodí náboženství, skrytou mužovu touhu být sám sobě otcem, být soběstačným a autonomním. Zatímco Freud vycházel z principu emocí, Lévi-Strauss vycházel z principu rozumu.

12.2.2 Magie

V tradici evolučního vnímání vývoje náboženství bylo usuzováno, že prvotní kult byl němý. Tím by měla být magie. S narůstajícím poznáním pak rostlo poznání o neúčinnosti magie. Nicméně mnozí antropologové se zdráhají zahrnovat magii mezi druhy náboženských zkušeností z důvodu individualistického a praktického zaměření magie.

V magii jde o používání určitých zaklínadel, předmětů, amuletů, úkonů, jejichž použití má vést k bezprostředním výsledkům, které jsou od nich očekávány. Magické úkony mají účinkovat okamžitě bez prostřednictví nějakého Boha nebo jiného zprostředkovatele. Síly, které stojí v pozadí magie, jsou neznámé. J. G. Frazer ovlivněn Robertsonem Smithem a Wilhelmem Manhardem prosazoval vývoj lidského myšlení v linii Magie – Náboženství – Věda. Samotnou magii pak dělí na:

- 1) **Imitativní magie** – je založena na principu replikace. Například Benandanti věřili, že rozstříknutí kapek vody do vzduchu čarodějem přivodí déšť.
- 2) **Kontaktní magie** – nebo také sympatická vychází z přesvědčení o propojení mezi částí těla a celým tělem. Při magických úkonech se tak manipuluje s tělesnými odpady, výkaly, nehty, vlasy. Mnohé národy proto takové věci pečlivě zakopávají z obavy před zneužitím. Přivlastnit si něco, co souvisí s nějakým člověkem, předmětem nebo zvířetem by mohlo znamenat získat nad danou věcí nebo člověkem moc. S tím souvisí také princip uhranutí pohledem, při kterém se věří, že je možné přenést chorobu nebo neštěstí. S magickým myšlením také korespondují pověry jako je šlápnutí na podkovu, vykročení levou nohou, černá kočka přes cestu. S psychologického hlediska může anticipace neštěstí snížit naše sebevědomí (sebenaplňující se proroctví). Samotná magie však sebevědomí až nezdravě podporuje. Využívá se při situacích, které vyžadují štěstí (láska, lov, boj apod.)

12.2.1 Šamanismus

Šamanismus představuje jednu z nejrozšířenějších náboženských praktik na světě. Avšak nelze ji považovat za samostatné náboženství, spíše se jedná o praxi, která je spojena s různými druhy náboženství. Šaman je vnímán jako individuální náboženský praktik, jehož nadpřirozená moc vyvěrá z kontaktu se světem duchů. Tyto duchy je šaman údajně schopen ovládat a přinutit ke spolupráci s lidmi. Díky tomu může léčit, zaříkávat nemoci, nacházet ztracené lidi, předvídat budoucnost, zaklínat a zbavovat kletby. Šaman se stává zástupcem neviditelných sil a jako takový je považován za léčitele těla a mysli. Jeho postavení se však liší od postavení kněze. Kněz zastupuje a představuje širší úřad, více funguje prostřednictvím rituálů pro skupinu.

Stát se šamanem je možné buď:

- 1) Na základě podivného chování, psychotických symptomů (Čukčové na Sibíři)
- 2) zděděním,
- 3) zvolením komunitou
- 4) nebo si ho čl. zvolí (západní kultura), tento způsob je však z hlediska přírodních národů a tradičních šamanských kultur neakceptovatelný.

Poznámka

Nebo si ho čl. zvolí (západní kultura), tento způsob je však z hlediska přírodních národů a tradičních šamanských kultur neakceptovatelný.

TRANS – Šaman se při obřadech dostává do vysoce individualizovaného stavu vědomí, ve kterém je vydělený ze skupiny. Za tímto účelem používá často tabák, drogy, tanec, zpěv apod. Jedinec uniká od vlastního Já a vybočuje z běžného rámce. Stavby náboženské posedlosti nalézáme ve všech společnostech. Mnozí extatici byli ve středověku považováni za svaté.

12.3 Rituál

Na rozdíl od šamanské praxe, která je vysoce individualizovaná, tak hlavní složkou rituálu je účast celé skupiny, která je uváděna do spojení s posvátnými silami. Rituál předpokládá kolektivní posvátný rámec. Robertson Smith měl za to, že základem náboženství je posvátné jednání, ritus a kult. Podle něj stál na počátku náboženství totemismus.

Rituály jsou inscenovanými událostmi, které podléhají standardním předpisům. Tyto předpisy, které Maus identifikuje ve smyslu sakralizace jednající, slouží ve funkci jejich přeměny ve stav rituální čistoty. Například povinný půst před přijetím eucharistie, nebo svátost smíření (dříve svatá zpověď) jako podmínka pro přijetí Těla Kristova, omývání u muslimů, zouvání obuvi před vstupem do mešity, pohlavní abstinence a slib čistoty u kněží a mnichů. To vše vyjadřuje potlačení nebo u pokoření sebe a přechod do změněného nebo posvátného stavu reality.

12.3.1 Typy rituálů

- 1) **Výroční rituály** – ty se opakují zpravidla každý rok (Vánoce, Velikonoce)
- 2) **Přechodové rituály** – zpravidla souvisí se změnou společenského postavení (svatby, biřmování)
- 3) **Situační rituály** – ty se dějí zpravidla u příležitosti nějaké zvláštní události.

12.3.2 Přechodové rituály

Přechodové rituály souvisí se změnou totožnosti (například přijetí nového jména u řeholních sester, promoce na VŠ, imatrikulace, v USA se 80 % manželství uzavírá v kostele). Tlak na ritualizaci mívá zpravidla společenskou povahu. Očekávaná změna není jen změnou pro jedince, ale také pro celé společenství. Jedinci se mění role. Van Gennep považuje přechodové rituály za nejvýznamnější mechanismy socializace

a integrace do společnosti. S tím ale souvisí přechod určitou krizí. Van Genep je proto nazývá také rituály životních krizí. Každý přechodový rituál obsahuje tři fáze:

- 1) Odloučení od společenství, které doprovázejí zkoušky, školení, izolace, zasvěcování do historie kmene apod.
- 2) Pomezí liminálního pásma, ve kterém se odehrává podstoupení rituálu, který je často bolestný.
- 3) Znovupřijetí do společenství s novou pozměněnou identitou (křest, obřízka)

Poznámka

V Africe není výjimkou klitoridektomie nebo infibulace, která je spojena s představou, že ženská sexualita je tak silná, že musí být omezena. U Munduruků je vagína vnímána jako „tlama aligátora“.

Mužská obřízka se obvykle odehrává ve věku 10–14 let a je doprovázena bojem, někde je s ní spojen zápas s anakondou. Australané nařezávají chlapcům močovou trubici kamenným nožem, což penis zploští a rozevře

Rituálem se rozvíjí také odvaha a často se mění vzezření jedince. V pozadí stojí vždy i určitá míra odosobnění (stříhání vlasů u vojáků, skinheads nebo trestanců).

12.4 Revitalizační hnutí

Rituály jsou často předzvěstí nových společenských a náboženských hnutí, které se rodí za nových společenských okolností. Často se hlásí k nějakým zaniklým formám z minulosti. Realitou však zůstává, že zaniklé formy z minulosti a jejich obsahy nejsou nikdy obnovitelné a jde vždy o zcela nové rituály. Nově vznikajícími rituály nabývají členové společenství pocitu solidarity v nebezpečí (pouliční gangy, sportovní fan cluby, sekty apod.) Podle Webera je společnost stále zdrojem nových náboženství. V kumulaci společenských změn se stává, že starý pohled na náboženství zastarává.

12.4.1 Cargo kulty

Specifickou podobou revitalizačních kultů jsou Cargo kulty, které známe především z Melanésie (Papua Nová Guinea), ale v přenesené podobě jsou přítomné i v naší společnosti. V Cargo kultu se zpravidla mísí tři prvky: křesťanství, původní náboženství a konzumerismus. Základem je víra v příchod spasitele, dobrodince nebo dobrodinců. Frekvence a intenzita těchto kultů se zvýšila po příchodu Američanů do této oblasti po II. svět válce. Vyznavači kultů budovali jako svatyně letiště, přistávací plošiny, jako náboženské předměty fungovaly slisované plechovky od Coca-Coly zavěšené na krku nebo vysílačky a mobily. V 60 letech se zde objevilo hnutí za usídlení prezidenta Johnsona a s ním všech zázraků, která byly jeho jménem vykládány z letadel. Známý je také kult Johna Framma, humanitárního pracovníka, který se nechal prohlásit za spasitele, byl zatčen, uvězněn v USA a přesto se jenom kult šířil dál a nabíral nové stoupence.

Poznámka

Význam náboženství a víry lze pochopit pouze v kulturním kontextu.

Kontrolní otázky

- Jaký je hlavní problém s definicí náboženství a proč?
- Co často určuje formu představ posmrtného života?
- Jaké jsou základní formy náboženských zkušeností?
- Jaké jsou základní funkce rituálu?
- Jaké jsou hlavní fáze přechodových rituálů?
- Noc jsou to revitalizační a Cargo kultury?

Souhrn

Význam náboženství pro soc. a kult. antropologii je patrný z téměř všeobecného rozšíření písemných a ústních náboženských tradic po všech společnostech světa. Zatímco písemné formy utvářejí úzké systémy spjatosti a loajality a jsou doprovázeny rituály přihlášení se k víře, tak ústní tradice vykazují větší spjatost s místy a předky prostřednictvím sociálních praktik.

Představy o posmrtném životě silně souvisí se způsobem obživy a vztahů dané společnosti, jsou ale společnosti, které posmrtný život neuznávají, jako např. lovecko-sběračské společnosti a moderní industriální společnosti, byť s nimi je to mnohem složitější. Za základní druhy náboženské zkušenosti řadíme animismus, animatismus, šamanismus, rituál a s výhradou magii. V současné době bychom také mohli uvažovat o revitalizačních kultech a konzumerismu jako druhu spasitelského cargo kultu.

Zásadní roli v náboženském životě hraje rituál, který plní hned několik funkcí: integrativní, legitimizující a funkci nositele ideologie. Obecně rituály integrují individuální motivace se společenskou funkcí.

To se projevuje především prostřednictvím mnohoznačnosti symbolů a prostřednictvím tzv. politických rituálů v moderní industriální společnosti.

Zvláštní obtížně zařaditelnou skupinu pak tvoří rituály moderní doby, které mají navíc velmi často i globální přesah. Zvláště je to patrné v oblasti sportu.

Literatura

ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Portál 2008, s. 255–275.

SOUKUP, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha, Portál 2004, s. 112–114.

VODÁKOVÁ, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Praha, Slon 2000, 138–160.

- SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*, Praha, Akademie veřejné zprávy 2009, s. 141–162.
- COPANS, J.: *Základy antropologie a etnologie*, Praha, Portál 1996, s. 73–79.
- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha, Slon 1999, s. 170–194.
- GIRARD, R.: *O původu kultury*, Brno, Centrum pro demokracie a kultury 2008, s. 17–137.
- JAMES, W.: *Druhy náboženské zkušenosti*, Praha 1930.
- FRAZER, J.: *Zlatá ratolest*, Praha: Aleš Čeněk 2007.
- TYLOR, E. B.: *Úvod do studia člověka a civilizace*, Praha, Jan Laichter 1897.
- GENNEP, A. van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha: Portál 2018.

Název: Úvod do kulturní a sociální antropologie

Autor: ThLic. František Burda, Ph.D.

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1813. publikaci.

Vydání: první

ISBN 978-80-7435-879-1 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>